

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Історичний факультет
Кафедра історії України

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему: «**Жіноча мода в УРСР у 1920-1930-ті рр.**»

Виконала: студентка IV курсу
денної форми навчання
напряму підготовки (спеціальності)
032 «історія та археологія»

Левченко Олеся

Керівник: к. і. н., доц.
Любавський Роман Геннадійович

Рецензент: к. і. н., ст. викладач
Захарченко Євген Юрійович

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ГЕНДЕРНІ РОЛІ ТА ОБРАЗИ НОВОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЖІНКИ.....	10
1.1. Жінки, мода та емансипаційний проєкт радянської влади.....	10
1.2. Репрезентація образу модної радянської жінки на сторінках журналів....	28
РОЗДІЛ 2. РАДЯНСЬКА МОДА І СТИЛЬ.....	44
2.1. Фабричний одяг та саморобний одяг.....	44
2.2. Жіночі зачіски та головні убори.....	48
ВИСНОВКИ.....	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	57

ВСТУП

Актуальність теми. Творення нової радянської людини було комплексним явищем і здійснювалося не лише через політичний терор чи специфічну економічну політику, а й завдяки «непрямому» нормуванню повсякденності. Радянська влада створювала та намагалася впровадити стандарти поведінки, споживання й краси. Сучасні дослідники вважають моду одним з елементів конструювання ідентичності «Номо soveticus»¹. Створення нової радянської жінки передбачало переосмислення її соціальних функцій в бік їх розширення. Радянська влада активно залучала жінок до політичної та виробничої діяльності. Разом з новими соціальними функціями відбувалось вироблення нових стандартів краси. Радянський одяг мав бути зручним та функціональним, скромним та елегантним водночас. У пропаганді вбрання радянської людини проставлялося моді капіталістичного світу. Тому вивчення феномену радянської моди дозволить ширше поглянути на проблему створення радянської людини. Проблема формування і окреслення такого явища як радянська мода, радянське споживання є засадничою для розуміння як культурних орієнтирів радянської вади так і повсякденних практик людей. Матеріальний поворот, який відбувся в гуманітаристиці й історичній науці зокрема зумовлює вивчення ставлення радянських людей до речей, наділення їх культурними маркерами та сенсом як перспективний напрям досліджень. Тема моди тривалий час лишалась у дослідному полі передусім культурологів. Дослідники радянського суспільства й повсякденності часто не помічали цю тему. Жіночі студії у вивченні радянського сьогодні розвиваються динамічно. Тому нові вивчення жіночої теми перестає бути маргіналізовано темою.

Об'єктом дипломної роботи феномен моди в УРСР у 1920-1930-ті рр.

¹ Корнієнко О. В. Феномен моди: державна політика та повсякденне життя в Українській РСР (1956-1985 рр.): дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2020, С. 24.

Предметом дослідження є образ нової радянської жінки як модниці, вплив моди на повсякденні практики жінок.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1920-1930-ті рр. Саме в цей період радянська влада здійснювала найбільш радикальні кроки у створенні образу нової радянської жінки, відбувалося становлення канонів радянської моди.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію УРСР у її кордонах до 1939 р.

Історіографію цієї теми можна умовно поділити на радянську та сучасну.

Праці учених у радянській період були підпорядковані офіційній державній ідеології. Фундаментальних досліджень жіночої краси за радянських часів фактично не проводилося. У своїх публікаціях науковці акцентували увагу на ролі жінки в суспільстві як працівниці, матері та активної громадської діячки¹. Наприкінці 1970-х – на початку 1980-х років, за умов послаблення ідеологічного тиску, сюжети про повсякденне життя жінок та їх побут з'являються на сторінках наукових досліджень². Проте висновки, до яких доходять автори в цей час навряд чи можна назвати об'єктивними. Науковці прагнули показати радянських жінок, такими, що користуються простим і функціональним одягом, не женуться за західною модою. Разом з тим радянські жінки поєднують у своєму одязі простоту і елегантність. Простота і функціональність були маркерами перших пореволюційних років. Про певний смак і до певної міри елегантність говорили вже у 1930-ті рр. Історики не приділяли моді багато увагу. Лише окремі сюжети чи ремарки, часто опосередковано торкалися цієї теми. Особливо, коли писали про непманів, жінок. Надмірність та вичурність їх одягу протиставлялися скромному але красивому вбранню радянських жінок³.

¹ Березіна З. Жінки Радянської України – активні будівники комунізму. Київ, 1954. 112 с.

² Жінки Радянської України – активні будівники комуністичного суспільства. Київ: Вид-во політ. літ-ри України, 1974, 29-30.

³ Курій Г.М. Радянські жінки-активні будівники комунізму. К.: Вид-во „Радянська Україна”, 1975. 48 с.

Становлення жіночої в Україні часи незалежності пройшло тернистий шлях, який триває і нині. Як відзначає дослідниця О. Кісь, її становлення розпочалось лише у 1990-ті роки в умовах теоретичного і методологічного вакууму. Дослідники дивились на проблеми жіночої історії як на цілком нову сферу досліджень. Становлення національного державницького нарративу суттєво вплинули на жіночу історію¹. Історію жінок почали вивчати але лише в контексті їх участі в громадсько-політичного життя в українському національному русі XIX-XX ст². Проте тема жіночої моди й надалі перебувала на маргінесі. Фокус дослідниць на жінках у політичному русі задавав певні рамки щодо розвитку теми.

На початку 2000-х рр. відбувся якісний стрибок у розвитку жіночої історії. Він проявився у значному розширенні тем і проблем, до яких звернулися автори (повсякденне життя жінок, радянській проєкти емансипації). Образ нової радянської жінки, її соціальний статус та повсякденність все частіше ставали центральними сюжетами. Зокрема, серед українських істориків різні аспекти гендерних відносин у радянський період досліджують Оксана Кісь³, Марина Вороніна⁴, Катерина Кобченко⁵, Ольга Лабур⁶, Олена Стяжкіна⁷.

У 2010-ті рр. відчутна увага до історії жінок під час радянської форсованої індустріалізації. Наприклад, науково-популярне видання «Українські жінки у горнилі модернізації»⁸ стало бестселером. У 2017 р. книга здобула нагороду як найкраще видання у галузі історії на Форумі видавців у Львові. Це підтверджує

¹ Жіночі виміри минулого: уявлення, досвіди, репрезентації / ред. О. Кісь. Львів: Центр міської історії; Інститут народознавства НАН України, 2023. С. 8.

² Богачевська-Хомяк М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України. 1884-1939. Київ: Либідь, 1995. 424 с.

³ Кісь О. Рецепт радянської влади і незалежності в усних автобіографіях жінок України // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. Вип. 11–12. Харків, 2008. С. 17–28.

⁴ Вороніна М. Жіноче питання в Донбасі та феномен Паші Ангеліної (20–30-ті рр. XX ст.). // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія»/ Харківський національний університет імені Г. С. Сковороди. Вип. 33. Харків, 2008. С. 147–153.

⁵ Кобченко К. Емансипація по-радянськи: жінки в фізичній культурі та спорті в СРСР у 1920–1930 рр. // Українознавчий альманах. 2010. Вип. 4. С. 106–115.

⁶ Лабур О. «Нова жінка»: унормовані образи жінки-сусільниці і жінки-трудівниці в радянській літературі України 1920–1930-х років // Краєзнавство. 2010. № 3. С. 205–213

⁷ Стяжкіна О. Жінки в історії української культури другої половини XX століття. Монографія. Донецьк, 2002. 270 с.

⁸ Українські жінки у горнилі модернізації / Ред. О. Кісь., Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017,

той факт, що експертне середовище визнало і поважний рівень, і суспільну значущість цього доробку. На тлі такого сплеску зацікавлення жіночою історією почали з'являтися окремі спеціальні розвідки з історії жіночої моди¹. Однією з найбільш важливих праць є розвідка В. Венгерської. Авторка проаналізувала журнали з точки зору репрезентації соціальної стратифікації радянського суспільства². Авторка аналізує як на сторінках журналів мод відбувалося утвердження радянської моди, так званого сталінського «великого стилю». За висновками дослідниці, журнали мод відбивають розходження між декларованим образом нової радянської жінки та реальністю. Спроби системного дослідження української моди належать культурологам³. Так, З. Тканко спробувала простежити еволюцію національного костюма, в тому числі і жіночого одягу. Авторка аналізує і феномен радянської моди, проте після 1939 р., що виходить за хронологічні межі цієї роботи. Таким чином, можемо констатувати, що проблема радянської моди, незважаючи на сплеск інтересу до жіночої історії, все ще лишається слабо дослідженою.

Джерельна база роботи складається із різних груп джерел. Це законодавчі і актові матеріали, постанови, які регулювали сферу споживання та послуг у радянському суспільстві. Наприклад, у постанові Оргбюро ЦК ВКП(б) від 1 березня 1926 року було заявлено про «необхідність посилення партійного керівництва жіночою пресою» і боротьби із впливом приватних видань типу «Журнал для жінок», «Журнал для господинь». Звіти⁴ підприємств, що виробляли косметичну продукцію дають можливість виявити закономірності функціонування радянської індустрії краси.

Жіноча преса переходила під жорсткий державний контроль і мала стати віддзеркаленням політики, яку проводила влада щодо жінок: задіяти їх у

¹ М'якоход Л. О. Образ жінки періоду хрущовської "відлиги" на сторінках журналу "Радянська жінка" // Наука. Релігія. Суспільство. 2011. № 2. С. 83-87; Глушко Ю. Основні тенденції розвитку моди радянської України 20-30-х рр. ХХ. ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2016. Вип. 45. С. 207-211.

² Венгерська В. О. Журнали мод як віддзеркалення соціальної стратифікації радянського суспільства // Сторінки історії : збірник наукових праць. 2019. Вип. 48. С. 207-223.

³ Тканко З. О. Мода в Україні ХХ століття. Львів: Вид-во «АРТОС», 2015. 236 с.

⁴ Годовой отчет Харьковского областного треста жировой парфюмерно-косметической промышленности «ХАРЖЕТ» за 1934 год. Харьков: Профиздат, 126 с.

виробничо-економічному процесі нарівні з чоловіками, задіяти їх у виробничо-економічному процесі нарівні з чоловіками, провівши «революцію побуту»¹.

Важливою для цього дослідження є періодичний друк. На сторінках періодичних видань відображено бажаний образ нової радянської жінки, прописувалися правила і норми краси для радянської жінки. Оскільки саме періодика є основою джерельного комплексу, наведемо докладну характеристику цього типу джерел.

Генеральний дискурс політико-виховного впливу на жінок виробляв журнал «Комуністка» - головний друкований орган Відділу по роботі серед жінок ЦК РКП(б), що видавався щомісяця (в окремі роки двічі на місяць) з початку 1920 р. видавався щомісяця (в окремі роки двічі на місяць) від початку 1920 р. Головним редактором журналу протягом усіх років його видання була Н.К. Крупська. На сторінках журналу друкувалися А.М. Коллонтай, А.В. Луначарський, Л.Д. Троцький та інші. Вони пропонували своє бачення образу «нової радянської жінки», визначали першочергові завдання (відповідно до рішень партії та уряду) в реалізації «жіночої» політики і реалізації «жіночої» політики і контролювали виконання намічених у цій галузі рішень².

Ще до появи «Комуністки» різні способи «говоріння» з представницями різних соціальних верств, насамперед робітницями і селянками, і способи донесення до них загальнодержавних і партійних настанов апробували так звані жіночі сторінки у газетах, які почали друкуватися з літа 1918 р. (спочатку в «Бідності» і «Червоній газеті»). З 1922 р. почали виходити спеціальні жіночі журнали: «Селянка» (до 85 тис.), потім «Работница» (тираж доходив до 425 тис.), «Работница и селянка» (120 тис.), «Женский журнал» (до 100 тис.), «Делегатка» (до 100 тис.) та ін. Загалом до початку 1930-х рр. друкувалося 18 масових жіночих журналів загальним накладом до 800 тис. примірників.

«Комуністка» (1920-1930), був адресований керівним працівницям, рівень грамотності яких був значно вищим і які мали вести пропагандистську роботу

¹ Об очередных задачах партии по работе среди крестьянок // О партийной и советской печати, радиовещании и телевидении : [сб. документов и материалов]. Москва: Мысль, 1972. С . 141-142.

² Коллонтай А. Классовая война и работница // Коммунистка. 1920. № 5. С. 5.

серед жіночого населення. Головним завданням «Комуністки» було виховання радянської жінки та керівництво жінвідділами. Практично всі її тексти витримано в імперативному стилі, що проявилось і в характері заголовків: «Посилити зростання ленінської партії», «Взяти класову установку в роботі», «Готувати кадри безбожників».

«Журнал для господинь» був типовим жіночим журналом, який не претендує на роботу з певною частиною аудиторії. Цільова аудиторія не визначена спеціально, аналіз змісту журналу не дає можливості виділити якусь групу жінок особливо. Побічно зміст кулінарних рубрик і малюнки модного одягу вказують на жінок із достатком, але навряд чи в роки НЕПу такі жінки могли становити явно виражений, значний соціальний прошарок. «Журнал для господинь» не міг бути серйозним конкурентом журналам Жінвідділу ЦК партії: тираж його штучно обмежувався, передплатниці змушені були «стояти в черзі», оскільки паперу на збільшення тиражу журнал не отримував. Жодних відомостей про те, хто були читачки, журнал не публікував, проте величезний вибір малюнків модного одягу робив його привабливим для жінок усіх соціальних груп¹.

Звісно, серйозним конкурентом партійним жіночим журналам був «Жіночий журнал», що випускався «Огоньком». Тираж його був вищим, ніж у «Селянки», і поступався тільки тиражам «Работницы». Напевно «Жіночий журнал» приваблював аудиторію і своїм «позакласовим» підходом. У трактуванні питань реалізації жіночої рівноправності журнал посідав не таку радикальну позицію, як «Работница»². Крім того, зміст «Жіночого журналу» не настільки політизований, більше науково-популярних і розважальних публікацій. Загальне враження - позиція журналу з багатьох «жіночих» тем не настільки агресивно-агітаційна як у партійних жіночих журналах. Очевидно, що журнал не виконував агітаційно-пропагандистських завдань.

¹ Задачи «Женского журнала» // Женский журнал. 1926. № 1. С. 1.

² От редакции // Работница. 1923. № 1. С. 1.

Мета роботи полягає у тому, щоб проаналізувати становлення і розвиток жіночої моди в УРСР у 1920-1930-ті рр.

Відповідно до визначеної мети поставлено такі дослідницькі **завдання**:

- проаналізувати еволюцію радянської політики щодо формування нової жінки;
- виявити особливості образу нової радянської жінки у 1920-1930-ті рр.;
- дослідити образи жінки-модниці в періодичних виданнях УРСР;
- проаналізувати специфіку функціонування індустрії краси в УРСР;
- охарактеризувати розвиток моди на зачіски та аксесуари.

Методологія дослідження ґрунтується на принципах полідисциплінарного підходу. Зокрема, важливим для цього дослідження були підходи економіста і соціолога Т. Веблена. Його концепція демонстративного споживання полягає в тому людина демонструє свої статки або соціальний статус через низку культурних кодів, одним із яких є модний одяг. Розповіді про новинки паризької моди на сторінках радянських журналів ілюструють соціальну стратифікацію радянського суспільства, незважаючи на гасла. Аналіз образів радянських жінок та модниць на плакатах та сторінках журналів став можливим при використанні напрацювань імагології.

Для досягнення поставлених завдань було використано принципи історизму та об'єктивності, історико-системний підхід. Принцип історизму дозволив дослідити еволюцію радянської моди, відповідно до різних історичного розвитку радянського суспільства. Використання різних груп джерел, їх верифікація та критика дозволили дотриматися певної об'єктивності. Історико-системний метод аналізу дозволив виявити закономірності функціонування радянської ідеології, періодики як єдиної системи.

Наукова новизна дослідження полягає у спробі комплексного аналізу радянської моди, її репрезентації на сторінках періодичних видань. Здійснено аналіз взаємозв'язку радянського дискурсу гігієни та моди.

Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел та літератури.

РОЗДІЛ 1. ГЕНДЕРНІ РОЛІ ТА ОБРАЗИ НОВОЇ РАДЯНСЬКОЇ ЖІНКИ

1.1. Жінки, мода та емансипаційний проект радянської влади

Говорячи про моду, слід зауважити, що існує багато її визначень. У цій роботі радянську моду, услід за дослідницею О. Корнієнко, аналізуємо «як поєднання двох складових: зовнішнього вигляду радянської людини (одяг, взуття, зачіски, аксесуари) та впливу державних інституцій, які відповідали за розвиток і формування модної індустрії в Радянській Україні (будинки моделей, науково-дослідні та контролюючі організації). «Модні» речі – це речі, які мали цінність, на думку радянських громадян, та відрізнялися від масового фабричного виробництва»¹.

У сучасних умовах мода стає одним із соціальних регуляторів суспільної поведінки широких верств населення. ХХІ ст., що настало, характеризується кардинальними змінами науково-технічного і технологічного характеру, що суттєво впливають на соціокультурні умови життя сучасної людини. Стає очевидним, що зміна соціальної реальності неможлива через звичні матеріально-речові, технічні перетворення, вона потребує суттєвих змін у самій людині: трансформації базових соціальних якостей особистості, які сприятимуть економічній, культурній, соціальній та психологічній адаптації людини до нових умов соціального буття.

Мода є чинником, що потребує серйозного ставлення в цивілізованому суспільстві, оскільки має прямий вплив на його економічний і соціальний розвиток. Феномен моди не може бути віднесений до однієї категорії визначень (соціальної, економічної, психологічної), внаслідок того, що є складним, неоднозначним явищем, чутливим «інструментом» усіх соціальних змін.

Уніфікуюча ідеологія і вкрай обмежені можливості знайомства із загальносвітовими досягненнями в культурі створюють підстави припускати, що моди як такої в СРСР не було зовсім. Але з цим не можна повністю погодитися,

¹ Корнієнко О. В. Феномен моди: державна політика та повсякденне життя в Українській РСР (1956-1985 рр.): дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2020, С. 34.

оскільки в наглухо закритій від зовнішнього світу країні розвивалася «своя» мода, багато рис якої були характерні і для Заходу цього періоду. Поворотні історичні події, війни та революції диктували в одязі насамперед зручність і практичність, він ставав доступнішим, прямо залежав від наявного ладу та ідеології. Водночас виробництво масового одягу перетворювало суспільство на безлику масу, усуваючи соціальні відмінності та перепони, позбавляючи людину індивідуальності. Мода, з одного боку, виявляє колективне несвідоме, з іншого - формує суспільну свідомість. Період розвитку моди в радянський період надає можливість розгляду моди в такому напрямі, оскільки характеризується інтенсивністю формування нового побуту, розробкою візуальних форм «радянськості»¹.

Концентрація зазначених процесів створює репрезентативне поле проблеми. 1920-ті рр. відзначалися суттєвими змінами в різних сферах суспільного життя: змінювалася політична система керівництва країни, економіки, відбувалася суттєва зміна поведінки людини у сфері побуту. Мода - це один із видів мистецтва, що зазнає суттєвих змін у суспільно-політичному житті, який сприяє глибшому розумінню потреб суспільства в умовах повсякденності. У моді відображаються суттєві риси свого часу, простежується зв'язок зі змінами в країні, з процесами у сфері культурного життя суспільства².

Зародження радянської моди почалося з Жовтневої революції, яка змінила погляд на одяг і весь вигляд людини, призвела до знищення старої еліти як головного споживача колишньої моди і косметики. Народження нового суспільства формувало іншу свідомість людей, іншу систему їхніх взаємовідносин і особливий революційний стиль, позбавлений тонкощів і витонченості, що тяжів до прямолінійної грубості.

Моду оголошували буржуазним пережитком, який розбещує уми молоді, відволікаючи їх від основного призначення служіння великій справі

¹ Fitzpatrick S. *Everyday Stalinism: ordinary life in extraordinary times: Soviet Russia in the 1930s*. New York and Oxford: Oxford University Press, 1999. P. 29.

² Ігнатенко І., Оприско О. «Ідеальна жінка»: Уявлення про жіночу красу в СРСР у 1920–1930-ті роки // Етнічна історія народів Європи. Випуск №42. С. 179.

соціалістичної революції¹. Радянській владі було необхідно виробити свій власний стиль, але що таке радянський стиль і який саме вигляд має мати одяг нової радянської людини, ніхто тоді ще не знав. Держава організувала конкурси з проектування нових видів одягу. Першим із них став конкурс на розробку обмундирування РСЧА, у якому взяли участь знамениті художники В. Васнецов, Б. Кусто. Васнецов, Б. Кустодієв, М. Єзучевський. Першу премію отримав С. Аркадьєвський, який взяв за основу мотиви одягу давньоруського воїнства: шинель із петлицями і суконний шолом із червоною зіркою, що отримав назву будьонівки.

Значну роль у процесі становлення радянської моди відігравали жіночі журнали. Їх було не так уже й багато. У 1920-ті рр. конкурси на проектування костюмів оголошували і мало, особливо в період непу, як можна було припускати, виходячи з економічних труднощів. У них створюють спеціальні рубрики, в яких майстрам пензля заперечують уявлення, що існували на той час, про моду як суто буржуазне явище. буржуазному явищі, пропонувалося висловлюватися з питань, пов'язаних зі створенням сучасного костюма².

У 1922 р. при тресті «Москвошвей» відкрили Ательє мод, яке мало стати координуючим теоретичним центром моделювання побутового костюма, тоді ж видали єдиний номер першого в СРСР модного журналу «Ательє». У роботі над ним брали участь художники Кустодієв, Бакст, Грабар, Мухіна, Прат'ї написали Ахматова, Сологуб, Городецький). Після цього в Москві в 1920-ті рр. виходили «Моди», «Моди сезону», «Чотири сезони», «Жіночий журнал», «Журнал для господинь» та інші видання, свої журнали, створення власних співтовариств. Цю тему широко обговорювали на сторінках не тільки журналів мод, а й таких видань, як «Робітниця» і «Робоча газета». Вимоги до нового радянського одягу були найзагальніші: «скромно витончений», «гігієнічний», «зроблений руками хороших радянських майстрів». Першим кроком на шляху до вирішення цього завдання вважалося звільнення від західноєвропейської, насамперед паризької

¹ Глушко Ю. Основні тенденції розвитку моди радянської України 20-30-х рр. XX. ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2016. Вип. 45. С. 209.

² Тканко З. О. Мода в Україні XX століття. Львів: Вид-во «АРТОС», 2015. С. 84.

моди і повернення до національного одягу (недарма перша спроба запровадити радянський стиль зводилася до встановлення як загального еталона «верхньої російської сорочки»). Крім «російських» мотивів альтернативною буржуазним модам слугував ы виробничий одяг, на створення якого зосередилися московські художники-конструктори В. Ф. Степанова, В. І. Татлін, Б.І. Арватов, Д.Є. Аркін. Трудовий героїзм, розмах і цілеспрямованість будівельників соціалізму основним у побудові нового костюма зробили принцип раціональності та функціональності, тісно пов'язавши одяг із трудовими процесами. Розподіл форм нового одягу передбачався лише за двома підставами: станом роботи і відпочинку; різними галузями фізичної і розумової праці. Робочий одяг мав цілком замінити всі види станового одягу в новому безкласовому радянському суспільстві. Однак наголошувалося, що це не буде рівнозначно нівелюванню одягу, передбачалося виробити нові канони радянської моди¹.

Широко використовувалися елементи військової форми - її носили не тільки бійці Червоної армії, а й керівники робітників, представники партійних і молодіжних організацій. Навіть обивателі робили собі одяг із солдатського сукна, якщо могли його дістати. Але головною ознакою моди післяреволюційних років і відмінністю її від моди царського часу є її «саморобність». Якщо дореволюційний одяг виготовляли з хороших матеріалів, професійними кравцями, з використанням дорогого оздоблення, то «нова мода» змушена була обходитися підручними, часом найнеймовірнішими матеріалами і непрофесійним виготовленням. Коли жінки шили собі одяг - у хід йшли порт'єри і фіранки, простирадла та інша постільна і столова білизна, скатертини і покривала. Текстиль з'явився у вільному продажі тільки після 1936 р., до того моменту, коли весь підручний матеріал був уже перероблений населенням, і не по одному разу. До цього моменту його не можна було купити, тільки обміняти, як і багато інших необхідних речей. З метою вилучення у населення останніх прихованих цінностей було відкрито так звані «Торгсини», де в обмін на дорогоцінне каміння, золото, срібло і платину можна було отримати різноманітні

¹ Дзеконьска-Козловска А. Женская мода XX века. Москва: Легкая индустрия, 1977, С. 65-66.

товари повсякденного попиту, як-от текстиль, дитяче взуття, жіночу спідню білизну тощо.

У типовому костюмі чоловіків перших післяреволюційних років спостерігалось змішання одягу робітника або дрібного службовця з військовою формою: носили сатинові темні косоворотки, солдатські гімнастерки з широкими шкіряними ременями, кітелі, міські піджаки, штани, галіфе, шаровари. Ці елементи могли поєднуватися по-різному: носили і піджак з галіфе, і гімнастерки зі штанами. Різноманітного походження. За дотриманням «більшовизму» в одязі багато чоловіків намагалися приховати всі зовнішні прояви свого буржуйства ретельно слідкували, що виражалось в повсюдному розповсюдженні толстовок і косовороток, картузів, кепок і чобіт. Найбільш популярною була полотняна сорочка, що проіснувала аж до 1940-х рр.. Її фасон отримав назву толстовки від імені творця Л.М. Толстого, який носив взимку і влітку таку сорочку зі збірками на спині. До революції в толстовках ходила передова частина інтелігенції, яка вважала носіння цього простого одягу певним проявом демократизму і солідарності з ідеями Толстого. Після революції толстовки доношували службовці, причому вони перешивали зі старих суконних пальт і шинелей, а влітку шили з полотна і парусини. До них були прихильні літні люди: службовці, вчителі, лікарі, бухгалтери¹.

З дореволюційного часу зберігся і френч. Зручний, з чотирма накладними кишнями, розкльошений у боках і оперезаний, він залишався в гардеробі радянського чоловіка і після закінчення Великої Вітчизняної війни. Також були доволі популярними кавказські сорочки з кавказькими поясами. Це сорочка з високим коміром, сіра, чорна або біла, з вузьким чорним кантом по борту і з застібкою навісними петлями на дрібні чорненькі круглі гудзики. Широка, вона в талії туго стягувалася ремінцем із накладками із сірого ребра і шилася із зимової щільної тканини.

Культовим предметом нового радянського часу стала шкіряна куртка, нерозривно пов'язана, зокрема, з образом чекіста і комісара. Виникає питання -

¹ Дзеконська-Козловська А. Женская мода XX века. Москва: Легкая индустрия, 1977, С. 82.

звідки в мізерні перші роки радянської влади могло взятися стільки відмінної шкіри, і хто так якісно пошив таку велику кількість однакових курток? Знамениті шкірянки були відшиті ще до революції, під час Першої світової війни для новоствореного авіаційного батальйону. У той час вони виявилися незатребуваними, а потім випадково були виявлені на складі і видані чекістам і комісарам як уніформа¹.

Головною причиною докорінної зміни крою та форми жіночої сукні в першій половині 1920-х рр. стала емансипація жінок. Відповідно до панівної ідеології, жінка мала сприйматися як бойовий товариш, колега, соратник у боротьбі за побудову соціалізму. Ідея жіночої краси в цей період у соціалістичній державі не тільки не культивувалася, а й навпаки, всіляко викорінювалася. Тому жіночий костюм максимально пристосований - жінки так само одягали солдатські гімнастерки, кітелі, шкірянки, часом навіть галіфе. Стали популярними строгі прямі спідниці темних кольорів, довжиною до середини ікри. Носили також довгі темні штани з білими блузками - звичний з воєнних років костюм жінок-службовців. Жіночі капелюшки і рукавички сприймалися як буржуазні елементи, ворожі духу нового комуністичного побуту. Замість капелюхів носили хустки і хустинки, зав'язані на чоло. Найпоширенішим кольором для них був червоний - колір прапора революції, за фасоном він наближався до чоловічого. Костюм перших післяреволюційних років, як чоловічий, так і жіночий, характеризує повна відсутність декоративних надмірностей оздоблень тасьмою або мереживом, складочок, воланів. Зникали аксесуари - чоловіки не носили краваток, жінки відмовлялися від сережок, брошок, кілець². Гранична скромність і строгість пролетарського костюма пояснювалися тим, що, руйнуючи старий світ гніту і насильства, революціонери відрікалися від усього, що хоча б якоюсь мірою нагадувало про нього. Провал економічної політики воєнного комунізму призвів до часткового повернення в

¹ Fitzpatrick S. *Everyday Stalinism: ordinary life in extraordinary times: Soviet Russia in the 1930s*. New York and Oxford: Oxford University Press, 1999. P. 36.

² Гогохія Н. Жінка у радянському соціокультурному просторі 1930-х рр.: гендерний аспект урбанізації // *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка*. 2004. №. 5. С. 378–379.

1921 р. приватного сектора в економіку країни непу. Ця поступка дала змогу помітно активізувати виробництво нагальних речей, повернути до життя текстильну та модну торгівлю, створити приватні кооперативні підприємства, які спеціалізувалися на сукенках, капелюхах, капелюхах і відновити виробництво косметики, яке процвітало на виробництві модних аксесуарів - білизни, взуття, білизну, білизну, взуття, білизну, білизну, взуття, капелюхи, капелюхи і відновити виробництво косметики, що процвітало за царських часів¹.

Після 1917 року світ змінився, а з ним змінилися цінності, ідеали, пріоритети. Жінки беруть на себе нові ролі. Під тиском жіночого руху радянська влада прийняла низку законів, які надавали жінкам значні права, свободи та можливості в політичній, освітній, економічній, культурній та інших сферах. Тим часом жінка не позбувається ролі берегині домашнього вогнища й господині, а поступово бере на себе традиційно чоловічі обов'язки й стає «супержінкою», яка несе «подвійний тягар»². Виникає закономірне питання: якою була «ідеальна» радянська жінка? У чому полягала ідея «радянської» краси? Як втілювався ідеал жіночої краси в СРСР 20-30-х років ХХ століття?

Загалом дослідники радянської дійсності приходять до висновку, що гендерний статус в СРСР одночасно включав у себе такі елементи, як декларування рівності в публічній сфері та наявність традиційного розподілу ролей у приватній. А тим часом дослідження конструювання «ідеального» образу радянської жінки, стереотипів жіночності, краси, тощо, досліджувалися досить побіжно, переважно в контексті досліджень радянського плану вирішення жіночого питання взагалі.

Формування образу «нової жінки» в радянському суспільстві припало на 20-30-ті роки 20 століття, що зумовлено рядом факторів. Революційні події 1917-1920 років підвищили значення жінки як суспільної сили та залучили її до

¹ Скубій І. Кожній дівчині хочеться одягтися гарно та модно»: краса та жіноче споживання в ранньорадянській Україні. URL: <https://uamoderna.com/md/zhinki-spozivachki-u-miskomu-prostoriradyanskoi-ukraini-1920-1930-x-rokiv-mizh-ideologiyu-ta-povsyakdennim-zhittiyam/> (дата звернення: 20.09.2023)

² Кісь О. Повертаючи власне минуле: жіноча історія як джерело сили для сучасного жіночого руху в Україні // Міжнародний жіночий день у фотографіях. К., 2010. С. 15.

політичного життя країни. Більшовики запропонували проект «нової жінки-будівничої» соціалізму, яка мала рівні права та можливості з чоловіком-пролетарем, була активною в трудовій і громадській діяльності і могла пожертвувати своїми інтересами заради «загального блага»¹.

Підкреслюючи роль жінки в колгоспній праці, Йосип Сталін зазначав, що віднині жінка працює вже не на батька чи чоловіка, а насамперед на себе, саме колгоспний лад робить жінку-робітницю рівною з робітником-чоловіком². Велику роль у формуванні та вихованні «нової жінки» відіграли ленінсько-сталінські комсомольські організації. У комсомольській організації вивчали історію революційної боротьби пролетаріату, обговорювали питання моралі та поведінки, будували плани нового життя. У такому кліматі дівчата засвоювали революційний світогляд, набували навичок громадської та організаційної роботи³. Фактично на зміну політичній революції прийшла гендерна революція, яка проявилася також у соціально-правовій сфері – за конституціями 1919 та 1929 рр. українські жінки отримали рівність з чоловіками в громадянських і політичних правах⁴. Однак міф про жіночу емансипацію маскував їх фактичну експлуатацію.

На зламі 20-х рр. ХХ ст. жінка стає лише крихітною деталлю радянського державного апарату – знеособленої, усупільненої і повністю підпорядкованої загальній інерції суспільства. Процеси маскулінізації жінок у професійній та суспільно-політичній сферах призвели до атрофії гендерних ролей у суспільстві. Незважаючи на заохочення рівності, випадки насильства, дискримінації та неповаги до жінок з боку чоловіків не були рідкістю. Усе це свідчить про падіння моральних цінностей чоловічого населення, яке в умовах «рівноправності»

¹ Лабур О. «Нова жінка»: унормовані образи жінки-суспільниці і жінки-трудівниці в радянській літературі України 1920–1930-х років // *Красзнавство*. 2010. № 3. С. 205–206

² Кірсанова К. Повна рівність жінок в СРСР. К., 1937. С. 9.

³ Мішакова О. Радянська жінка в Великій Вітчизняній війні. К., 1944. С. 9–10.

⁴ Маркова С. «Жіноче питання» як фактор розширення соціальної бази радянської влади (20–30-ті роки ХХ ст.) // *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. XXVII. 2009. С. 192–193

статей втратило розуміння власного місця в суспільстві та не могло повною мірою усвідомити свою роль захисника та опори жінки¹.

Водночас варто відзначити і позитивні зрушення. Участь жінок у громадсько-політичній роботі позитивно вплинула на рівень освіти середньостатистичної радянської жінки. За переписом 1926 р. неосвічених жінок було 65,5%, а за переписом 1939 р. залишилося лише 17,8%².

З поширенням образу «нової жінки» на території СРСР створювалися нові уявлення про правила жіночої краси, як зовнішньої, так і внутрішньої. Зміна ідеологічних установок негайно відбилася на радянській літературі та періодиці, яка дедалі більше ставала рупором партії. Ідеал радянської жінки, широко пропагований на офіційних зборах на честь Міжнародного жіночого дня 8 Березня, в журналах «Робітниця» і «Селянка», поєднував у собі традиційність і революційність. Невтомна трудівниця, спортсменка, активістка, хороша господиня, вірна дружина і турботлива мати – це ще не повний перелік якостей, якими повинна володіти ідеальна жінка в радянському світогляді³.

Першим ідеальним зразком нової радянської жінки стала героїня, народжена в розпал революції і громадянської війни. Радянська героїня вперше з'явилася на сторінках журналів як медсестра, комісар в армії і бойовик. Згодом, коли суспільству необхідно мобілізувати всі сили для відновлення економіки, взірцем для наслідування стає невтормний трудівник. Пропагандистські зусилля сформували новий погляд на жіночу працю, утвердивши уявлення про те, що жінка може бути «добрим слюсарем і токарем»⁴. Офіційна радянська ідеологія, активно експлуатуючи жіночий ентузіазм у вирішенні економічних і соціальних

¹ Гогохія Н. Жінка у радянському соціокультурному просторі 1930-х рр.: гендерний аспект урбанізації // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. 2004. № 5. С. 378–379.

² Маркова С. «Жіноче питання» як фактор розширення соціальної бази радянської влади (20–30-ті роки ХХ ст.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Вип. XXVII. 2009. С. 192–193.

³ Скубій І. Кожній дівчині хочеться одягтися гарно та модно»: краса та жіноче споживання в ранньорадянській Україні. URL: <https://uamoderna.com/md/zhinki-spozhivachki-u-miskomu-prostori-radyanskoj-ukraini-1920-1930-x-rokiv-mizh-ideologiyu-ta-povsyakdennim-zhittiyam/> (дата звернення: 20.09.2023)

⁴ Лабур О. «Нова жінка»: унормовані образи жінки-суспільниці і жінки-трудівниці в радянській літературі України 1920–1930-х років // Краєзнавство. 2010. № 3. С. 206

проблем держави, повністю підпорядковувала навіть її зовнішність потребам виробничої та суспільної діяльності.

Зовнішній вигляд середньостатистичної радянської жінки був досить середнім. Одяг - зручний і простий, волосся - короткі або заховані під хусткою, на обличчі - мінімум косметики або її повна відсутність. Спроби хоч якось прикрасити себе за допомогою косметики, вигадливої зачіски чи модного одягу ідеологія засуджувала як міщанство. На таку дрібницю, як підкреслення власної краси та жіночності, у зразкової трудівниці та активістки просто не вистачало часу. Професіоналізм, компетентність, задоволення від самого процесу роботи, романтика робочих буднів, постійне самовдосконалення та креативність, нестримне бажання нових знань – такі цінності пропагувалися як пріоритетні для працівниці¹.

Проте з другої половини 20-х років на сторінках радянських жіночих журналів почали помічати деякі зміни в уявленні про фемінність. Виконуючи завдання підвищення народжуваності, образ жінки практично невіддільний від материнства, на неї покладається повна відповідальність за дітей і сімейне вогнище. У пресі з'являється ряд статей і порад жінкам щодо ведення домашнього господарства (господарювання, приготування їжі, шиття, прання) та догляду за дітьми, що свідчить про часткове повернення до старих патріархальних цінностей і сигналізує про подвійне, а то й потрійне навантаження на жінку – робітниця, мати і домогосподарка. Важливою складовою образу «нової жінки» був її фізичний розвиток. У перші десятиліття Радянської влади заняття фізичною культурою поєднувалися з ідеологічним вихованням і прагненням докорінно змінити спосіб життя населення, вивести його на зміну шкідливим звичкам².

¹ Кірсанова К. Повна рівність жінок в СРСР. К., 1937. С. 10

² Скубій І. Кожній дівчині хочеться одягтися гарно та модно»: краса та жіноче споживання в ранньорадянській Україні. URL: <https://uamoderna.com/md/zhinki-spozhyvachki-u-miskomu-prostori-radyanskoi-ukraini-1920-1930-x-rokiv-mizh-ideologiyu-ta-povsyakdennim-zhittiam/> (дата звернення: 20.09.2023)

Спорт став однією зі сфер жіночої емансипації, оскільки раніше вважався виключно чоловічою прерогативою. Зі сторінок преси 20-х років часто звучить заклик залучити жінок до спорту, ідеалізується образ спортсменки – сильної жінки атлетичної будови тіла.

Ця «маскулінізація» норм жіночої краси була частково викликана впливом Західної Європи. Проте, якщо в західних країнах цей тип жінки репрезентували юнацькі риси фігури, коротка стрижка та запозичені елементи чоловічого костюма, то в Радянському Союзі маскулінний тип жінки репрезентував образ жінки в уніформі, образ жінки в уніформі, а також образ жінки в уніформі. Заняття спортом сприяли зміні сприйняття жінки як представниці «слабкої» статі, формували доброзичливе ставлення до жінки та стосунки співпраці між статями¹.

Важливо підкреслити, що для радянської жінки було неприйнятно демонструвати свою сексуальність через одяг чи манери, оскільки це не відповідало офіційній ідеології. Це соціальне табу на всі прояви сексуальності особливо проявилось у сфері моди, зокрема неприйнятним вважався одяг, який підкреслював жіночі форми. Жінки не носили декольте, використовували «плечики», носили довгі і широкі спідниці. Одяг громадянок СРСР повинен був бути скромним і максимально простим.

Природність – головна характеристика радянської краси, яка протилежна «західній» штучності. Тим часом, незважаючи на процеси «маскулінізації» жіночих образів, у 1930-х роках уявлення про жіночу красу дещо повернулися до класичних, грецьких норм. Такі процеси знайшли своє відображення в художній культурі, де в цей період поширеними образами були «атлетичні Венери», як звеличення природної краси здорових молодих тіл².

¹ Кобченко К. Емансипація по-радянськи: жінки в фізичній культурі та спорті в СРСР у 1920–1930 рр. // Українознавчий альманах. 2010. Вип. 4. С. 106–115.

² Курбановский А. Венера Советская. Визуальные модели советской женщины на выставке в Русском музее // Вопросы культурологии. 2008, № 3. С. 64

Образ фізичної досконалості жінки знайшов відображення у творчості багатьох митців (від «Спартаківки» О. Самохвалова до «Роздоллі» О. Дайнеки)¹.

Великий вплив на уявлення про норми жіночої краси зробили засоби масової інформації. Поступово в жіночих журналах з'являються статті про догляд за собою і можливості оздоровлення свого тіла за допомогою косметики. Найпоширенішим косметичним засобом для жінок є мило, як основа особистої гігієни. Щодо декоративної косметики досить поширеною була думка про шкідливість використання таких засобів, інгредієнтами яких можуть бути свинець, ртуть або інші шкідливі речовини. Однак, незважаючи на застереження, природне бажання жінки бути красивою і привабливою взяло гору, і косметичка середньостатистичної радянської жінки поступово поповнилася новими «засобами краси».

Невелику роль у таких процесах зіграв і вплив реклами на сторінках жіночих видань – креми та пудри, фарби для волосся активно пропагуються як необхідні речі для збереження молодості та здорового вигляду. Зміна ставлення до декоративної косметики в першій третині 20 ст. є ключовим моментом у визначенні норм жіночої краси. Багато в чому це було пов'язано з процесами емансипації, коли у працюючої жінки з'явилися власні кошти на самообслуговування та бажання самопрезентації в суспільстві. Важливо розуміти, що зовнішність може змінюватися і покращуватися.

З'являються спеціальні салони краси, які допомагають жінкам доглядати за собою, а рецепти власної косметики все частіше друкують у журналах².

Штучність ідеалу краси поєднувалася з пропагандою здоров'я та спортивного способу життя, які були проявом одного й того ж процесу – культу тіла та його доміантної ролі в побудові індивідуальності кожної радянської жінки³.

¹ Ірина Ігнатенко, Ольга Оприско. «Ідеальна жінка»: Уявлення про жіночу красу в СРСР у 1920–1930-ті роки // Етнічна історія народів Європи. Випуск №42. С. 178-183

² Курбановский А. Венера Советская. Визуальные модели советской женщины на выставке в Русском музее // Вопросы культурологии. 2008, № 3. С. 64

³ Лабур О. «Нова жінка»: унормовані образи жінки-суспільниці і жінки-трудівниці в радянській літературі України 1920–1930-х років // Краєзнавство. 2010. 3. С. 204-213

Таким чином, «ідеальна» радянська жінка завжди має час на догляд за собою, може робити собі косметичні засоби в домашніх умовах, знає всі маленькі секрети догляду за шкірою і волоссям. Вона струнка і фізично розвинена, має здоровий вигляд. Крім того, слідкує за модними тенденціями, адже в кожному номері журналу є поради, як шити одяг та як його оздоблювати¹.

Підбиваючи загальні підсумки, зазначимо, що в 1920-х роках під впливом офіційної державної ідеології в СРСР сформувався образ «нової жінки», яка проявляла активну трудову та громадську діяльність і була невід'ємним елементом нового соціалістичного суспільства.

Жіноча преса є невід'ємною частиною життя радянської жінки, тому що вона не тільки інформує і повідомляє новини, а й пропагує певні ідеї, думки, розповідає про політичні програми Комуністичної партії СРСР. З іншого боку, жіноча преса формує думку про місце і становище жінки в суспільстві. За допомогою такого типу створюється образ жінки в суспільстві, який втілює відразу багато образів: умілої майстрині, чудового кухаря, чудової господині, ідеальної матері та дружини тощо². З 1940-х по 1989 рік - період пасивної жіночої преси, появи ідеологічно спрямованих радянських жіночих видань таких як: «Робітниця», «Радянська жінка», «Селянка» та ін.

На їхніх колонах була «побілена» постать жінки – героїні радянської доби. Він повинен мати: ідеальне минуле, тобто незаплямоване ворогами родини, класову приналежність. невичерпне бажання працювати на благо рідної держави тощо. Ідеальна радянська людина повинна була повністю ототожнювати себе з ідеальним радянським суспільством і існуючим політичним режимом, завжди вважати суспільні інтереси набагато важливішими за особисті інтереси

У контексті важливості соціальної роботи для жінок пропагувалися природність зовнішнього вигляду та підтримка здорового фізичного розвитку. Незамінним інструментом офіційної державної ідеології, який не лише

¹ Ірина Ігнатенко, Ольга Оприско. «Ідеальна жінка»: Уявлення про жіночу красу в СРСР у 1920–1930-ті роки// Етнічна історія народів Європи. Випуск №42. С. 178-183

² Кірсанова К. Повна рівність жінок в СРСР. К., 1937. С. 10

відображав, а й створював актуальні образи жінки, були журнали – «Радянська жінка», «Колгоспниця» та ін¹.

Кожна колонка в жіночих журналах була фактично окремим елементом образу ідеальної жінки. Політична інформація дозволила їй бути свідомою та активною громадянкою своєї країни, знати останні події у світі та оцінювати їх важливість. Поради щодо прибирання допомагали завжди підтримувати в оселі чистоту та затишок, а піч ставала в нагоді для приготування щоденного чи святкового столу. Ще однією невід'ємною складовою ідеальної жінки було її доглянуте і здорове тіло, і в цьому питанні не обійтися без порад на сторінках жіночих видань. Статті з ілюстраціями фізичних вправ допомогли сформувати струнке тіло і красиву поставу, а колонки з дизайном одягу та порадами щодо макіяжу - правильно представити це тіло².

Великий вплив на уявлення про норми жіночої краси зробили засоби масової інформації. Поступово в жіночих журналах з'являються статті про догляд за собою і можливості оздоровлення свого тіла за допомогою косметики.

Найпоширенішим косметичним засобом для жінок є мило, як основа особистої гігієни. Щодо декоративної косметики досить поширеною була думка про шкідливість використання таких засобів, інгредієнтами яких можуть бути свинець, ртуть або інші шкідливі речовини. Однак, незважаючи на застереження, природне бажання жінки бути красивою і привабливою взяло гору, і косметичка середньостатистичної радянської жінки поступово поповнилася новими «засобами краси». Невелику роль у таких процесах зіграв і вплив реклами на сторінках жіночих видань – креми та пудри, фарби для волосся активно пропагуються як необхідні речі для збереження молодості та здорового вигляду. Зміна ставлення до декоративної косметики в першій третині 20 ст. є ключовим моментом у визначенні норм жіночої краси. Багато в чому це було пов'язано з процесами емансипації, коли у працюючої жінки з'явилися власні

¹ Ірина Ігнатенко, Ольга Оприско. «Ідеальна жінка»: Уявлення про жіночу красу в СРСР у 1920–1930-ті роки// Етнічна історія народів Європи. Випуск №42. С. 178-183.

² Глушко Ю. Основні тенденції розвитку моди радянської України 20-30-х рр. ХХ ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2016. Вип. 45. С. 210.

кошти на самообслуговування та бажання самопрезентації в суспільстві. Важливо розуміти, що зовнішність може змінюватися і покращуватися.

З'являються спеціальні салони краси, які допомагають жінкам доглядати за собою, а рецепти власної косметики все частіше друкують у журналах¹.

Штучність ідеалу краси поєднувалася з пропагандою здоров'я та спортивного способу життя, які були проявом одного й того ж процесу – культу тіла та його домінуючої ролі в побудові індивідуальності кожної радянської жінки². Таким чином, «ідеальна» радянська жінка завжди має час на догляд за собою, може робити собі косметичні засоби в домашніх умовах, знає всі маленькі секрети догляду за шкірою і волоссям. Вона струнка і фізично розвинена, має здоровий вигляд. Крім того, слідкує за модними тенденціями, адже в кожному номері журналу є поради, як шити одяг та як його оздоблювати.

Офіційне проголошення гендерної рівності сприяло експлуатації жінок, на яких відтепер було покладено подвійну функцію — роботу й материнство. За допомогою таких важелів впливу, як преса, радіо та інші ЗМІ, партія нав'язувала суспільству нову систему цінностей, пріоритетів і стратегій поведінки. Ідеал жінки того часу поєднує в собі традиційні та революційні стандарти: жінка має бути працьовитою та аскетичною, залишаючись при цьому люблячою та відданою матір'ю та дружиною, яка охороняє вогнище домашнього вогнища.

Звичайно, сформуванню єдиної моделі ідеальної жінки в радянському суспільстві неможливо, оскільки такі уявлення суттєво відрізнялися залежно від соціального прошарку, до якого належала жінка, її соціального становища³.

Проте завдяки зусиллям радянської ідеологічної машини всі радянські жінки – від селянської колгоспниці до жінки-політика – мали свої ідеали та мірки. Тому побудова ідеалу радянської жінки є досить складною та багатогранною темою, яка потребує детального дослідження в майбутньому.

¹ Курбановский А. Венера Советская. Визуальные модели советской женщины на выставке в Русском музее // Вопросы культурологии. 2008, № 3. С. 64

² Лабур О. «Нова жінка»: унормовані образи жінки-суспільниці і жінки-трудівниці в радянській літературі України 1920–1930-х років // Краєзнавство. 2010. 3. С. 204-213

³ Гогохія Н. Жінка у радянському соціокультурному просторі 1930-х рр.: гендерний аспект урбанізації // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. 2004. №. 5. С. 379.

Порівняно з 1920-ми роками в 1930-х роках значення жінки для радянської влади значно зросло. Завдяки прискореній індустріалізації все більше жінок ставали як промисловими робітницями, виробляючи товари, так і споживачами, купуючи товари для себе та своїх сімей. Відтоді вони відігравали помітну роль у радянській економіці: їх поважали як робочу силу, а також як рушійну силу нового споживацтва.

Фінський соціолог Юкка Гронов пропонує розрізнити два періоди нової радянської матеріальної культури 1930-х рр. Він вважає, що 1933-1935 і 1936-1937 рр. були важливими періодами створення нової індустріальної бази, яка орієнтувалася на адаптацію споживання до соціалістичного курсу. Як зазначає дослідник, у народній пам'яті період між 1933 і 1935 роками характеризувався як найкраща епоха передвоєнної доби¹.

Проте для України цей період ознаменувався масштабною трагедією – Голодомором (1932-1933 рр.)². Нормальний плин повсякденного життя було зруйновано. У таких жахливих обставинах одяг і мода мало хвилювали людей, які зосереджувалися на пошуку їжі. Під час Голодомору, який був піком форсованої індустріалізації³, товарів у магазинах практично не було. До завершення п'ятирічного плану життєвий рівень і споживання жителів міста значно знизилися. За останніми оцінками споживання м'яса, молока, масла, яєць і жиру скоротилося на 75-90%⁴. Важливо також зазначити, що під час Голодомору досвід і практики виживання жінок значно відрізнялися від досвіду та практики чоловіків⁵.

У ці надзвичайні часи радянські жінки проявили ініціативу і організували місцеве виробництво необхідних речей. Відсутність речей у торговій мережі міста призвела до збільшення кількості закладів індивідуального пошиття, тобто

¹ Gronow, Jukka. *Caviar with Champagne: Common Luxury and the ideals of the good life in Stalin's Russia*. Berg, 2003. p. 6.

² Кульчицький, Станіслав. *Український Голодомор у контексті політики Кремля початку 1930-х рр.* Київ: Інститут історії України, 2014.

³ Кульчицький Станіслав. *Голод-геноцид 1932–1933 рр. в Україні*. Київ: Інститут історії України, 2006.

⁴ Nicolas Werth, *Food Shortages, Hunger, and Famines in the USSR, 1928–33. Communism and Hunger. The Ukrainian, Chinese, Kazakh, and Soviet Famines in Comparative Perspective*. Ed. Andrea Graziosi and Frank E. Sysyn. Edmonton, Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2016. P. 16.

⁵ Талон индпошиву // *Комуніст*. 1935. 20 жовтня. С. 3.

промислового пошиття. Але навіть ця нова практика придбання речей була не простою. Перш ніж відвідати магазин, клієнти повинні були оформити замовлення, яке пройшло через кілька різних випадків. Імовірність отримати замовлення правильно та з потрібною тканиною була не дуже високою. Навіть партійці скаржилися на малий вибір фасонів одягу, тканин, аксесуарів.¹

Незважаючи на цю трагедію, радянська промисловість продовжувала процвітати під керівництвом Сталіна. Посилилася й легка промисловість, хоча, звичайно, за рівнем і темпами розвитку вона поступалася важкій. У 1934 році в газеті «Легкая промышленность» була опублікована стаття, яка розглядала важливість розширення асортименту трикотажних виробів: якщо в 1933 році Московська білизняно-швейна фабрика² випускала 19, то в 1934 році - 42 види білизни.

Деякі дорадянські вироби все ще були популярні серед жінок і з деякими модифікаціями продовжували успішно випускатися радянською промисловістю та продаватися протягом 1930-х рр. Серед них були жіночі капелюхи зі шкіри, молескуна або фарбованої щурячої води.

Але чи могли звичайні жінки, які працювали на фабриках і фабриках, використовувати продукти бурхливої легкої промисловості? Можливо, не завжди, оскільки зарплата жінок була здебільшого нижчою порівняно з доходами чоловіків. Їхні можливості купувати основні товари та одяг часто були обмежені. У деяких випадках економічні труднощі були настільки серйозними, що жінки вдавалися до нових практик споживання, які суперечили нормам моралі та партійним ідеалам: вони отримували від чоловіків імпортне взуття, дорогі тканини, шовкові панчохи та інші товари як винагороду за надання інтимних послуг.

Радянська легка промисловість тільки починала нарощувати свої виробничі потужності, але вже допустила багато помилок на цьому шляху. Жінки часто відмовлялися купувати продукцію радянських фабрик через низьку

¹ Создать очаг нового ассортимента в трикотаже // Легкая индустрия. 1934. 6 июля. С. 3.

² Первая фабрика Мосбелья получает негодную ткань // Легкая индустрия. 1934. 8 июля. С. 4.

якість. Траплялося, що виготовлявся та продавався одяг, який не відповідав поточному сезону. Менеджери магазинів скаржилися, що одяг іноді випускається лише одного або кількох розмірів. Тому майстри продовжували виготовляти якісні та популярні у споживачів товари. Також проблеми у виробництві одягу, як і раніше, спонукали багатьох жінок навчитися кроїти та шити своїми руками, переробляти та ремонтувати старий одяг, перетворюючи та продовжуючи своє життя¹.

Багато спеціалізованих магазинів пропонували готові моделі для індивідуального шиття, які можна було використовувати на домашніх швейних машинах². Відповідальність за згадані виробничі проблеми також розділили жінки, адже на їхні плечі лягло завдання налагодження роботи легкої промисловості. Так, у публікаціях спеціальної жіночої газети «Комунарка України» постійно наголошувалося на необхідності прискорення темпів розвитку легкої промисловості з метою збільшення виробництва товарів народного споживання.

Отже, характерною рисою соціалістичної моди сталінської епохи була повільна зміна стилю і стриманість в одязі. Однак в цей час популярними стали модні покази. Жінок запрошували на виставки офіційно затвердженого одягу, який демонстрували моделі. Зокрема, про такі заходи жінки дізнавалися з рекламних повідомлень у пресі. Так, газета «Комуніст» опублікувала оголошення про те, що в березні 1935 р. харків'яни могли безкоштовно відвідати виставку зимового одягу.³ Українське радянське керівництво звернуло увагу на такі заходи, оскільки покази мод сприяли приведенню жіночих смаків в одязі до стандартів, затверджених радянською владою.

¹ Модели для индивидуальных заказов. Москва, Ленинград: Трест Москвошвей и Ленинградодежда, 1933 – 1934; Модели платья и белья для индивидуального пошива. Москва: Гос. Трест Мосбелье, 1934; Модели женского платья. Ленинград: Редизд. Бюро ЛОУЛП, 1933.

² Гурова Ольга. Советское нижнее белье: между идеологией и повседневностью. Москва: Новое литературное обозрение, 2008.

³ Виставка моделей одягу // Комуніст. 1935. 18 березня. С. 4.

1.2. Репрезентація образу модної радянської жінки на сторінках журналів

Перехід від 1920-х до 1930-х років можна вважати періодом становлення радянської ідеології: саме в цей час вона складається в цілну всеосяжну систему, охоплюючи собою різні рівні життя, а царинами її експансії стають як сфера публічних репрезентацій, так і приватний простір. Варто відзначити, що під ідеологією розуміємо певні настанови (як явно усвідомлювані, так і інтуїтивні), що «пронизують» різні соціальні прошарки суспільства, виконуючи функцію дисциплінування й унормування і зумовлюючи вербальні та/або невербальні тексти, що їх створюють. У цьому підрозділі дослідницький фокус буде скеровано на те як у 1920-1930-ті роки відбувалося впровадження ідеології в дискурси про моду та гігієну, тобто як на мовному рівні здійснювалася політизація цих культурних парадигм. Варто відзначити, що тут нас цікавитиме не стільки «об'єктивна реальність» побутування інститутів моди та гігієни в ситуації експансії радянської ідеології, скільки форми журнальної репрезентації моди та гігієни, опосередковані ідеологічним ферментом.

У 1920-1930-ті роки саме жіночі журнали стали основою «ідеологічної мови». Висока періодичність і великі накладі жіночих часописів дають змогу простежити непрямі шляхи формування ідеології: ідеологію в часописах цього часу можна уявити не (тільки) як усталену і зчитувану систему поглядів, а й як поле, де поняття лише складаються, де можна зафіксувати процеси наділення значеннями та вловити зміни смислів. Орієнтація журналів на популяризацію і трансляцію ідей дає змогу побачити, як мода і гігієна входили до простору повсякденного життя жінок, які культурні орієнтири ретрансливали¹.

Політичне опосередкування моди та гігієни у 1920-1930-ті роки продуктивно розглянути крізь призму поняття «культурності». Так, соціолог

¹ Скубій І. Кожній дівчині хочеться одягтися гарно та модно»: краса та жіноче споживання в ранньорадянській Україні. URL: <https://uamoderna.com/md/zhinki-spozhivachki-u-miskomu-prostorii-radyanskoi-ukraini-1920-1930-x-rokiv-mizh-ideologiyu-ta-povsyakdennim-zhittiam/> (дата звернення: 20.09.2023)

В.В. Волков пропонує простежити «зміну практик, що стоять за цим поняттям, і логіку їхніх взаємин»¹, звертаючись насамперед до таких аспектів «культурності», як зовнішній вигляд і особиста гігієна. На думку дослідника, у ці роки «бути індивідуально цивілізованим» означало оволодіти певними «культурними» навичками, від поведінки в - у громадських місцях - до миття голови та чистоти спідньої білизни². Як писав на той час народний комісар просвіти А.В. Луначарський (у програмній статті журналу «Мистецтво одягатися»): «...наша мета - піднімати культурний рівень пролетаріату і селянства; а в цю культуру входить, звичайно, чистий, охайний, пристойний одяг. Якщо пролетар або пролетарка, комсомолец або комсомолка, замість того, щоб пропити гроші в пивній або програти їх у карти, купують пристойний одяг, то це, звісно, позитивний факт»³. Мода і гігієна були одним із просторів для опанування навичок культурності (поряд із загальною освітою, долученням до мистецтва, пристойною поведінкою в громадських місцях і повсякденному житті тощо) - через дискурс про моду і гігієну здійснювалося «м'яке дисциплінування» радянських людей, а надто нових містян - нещодавніх вихідців з села.

Складнішу і проблематичнішу модель «культури» описує Ш. Фіцпатрік у своїй книзі про повсякденність сталінізму. Вона виокремлює «кілька рівнів культури, які належало освоїти людям в СРСР». Так, на перший рівень вона поміщає «культуру особистої гігієни» - звичка митися з милом, чистити зуби і не плювати на підлогу - і елементарна грамотність"; на другому - "правила поведінки за столом, у громадських місцях, поводження з жінкою та основи комуністичної ідеології"; на третьому - "культура особистої гігієни". Манери культура етикету - «хороші манери, правильне мовлення, охайний, відповідний нагоди одяг... здатність розбиратися в таких... предметах, як література, музика і балет». Запропонована модель не лише підкреслює динамічний характер процесу

¹ Волков В. Концепция культурности 1935-1938 гг. Советская цивилизация и повседневность сталинского времени // Социологический журнал. 1996. №1-2. С. 201.

² Там само. С. 197.

³ Луначарский А. Своевременно ли подумать рабочему об искусстве одеваться? // Искусство одеваться. №1. 1928. С. 4.

«окультурення», а й акцентує соціальну неоднорідність його учасників. Вона латерально містить вказівку на одночасне співіснування в культурі кінця 1920-х - початку 1930-х років принаймні двох соціокультурних типів: «об'єктів окультурення» (селян і міських жителів у першому поколінні), а також носіїв і трансляторів «модерних» культурних норм, що існували раніше («стара» інтелігенція, «колишні», політична еліта та ін.). Пізніше, на що також вказує дослідниця, елементи «буржуазної», «міщанської» культури, що залишилися «у спадок» від дореволюційних часів, складають основу «культури правлячого класу, представників нової совєтської еліти»¹.

Процес прищеплення навичок «культурності» можна доволі докладно відстежити за жіночими та модними часописами кінця 1920-х рр. (приблизно, від 1926 до 1930 року), оскільки саме в цей період розпочалося політичне «привласнення» моди та гігієни. Політизація дискусії про моду і гігієну полягала у спробі поєднати і примирити два взаємовиключні розуміння моди, що склалися в радянській культурі цього періоду.

Першу тенденцію можна розглянути як наслідок модернізаторського розуміння моди. Для такого роду текстів характерне уявлення про моду як особливий культурний інститут, що має свої особливості організації та функціонування. За цього підходу актуальними є такі ціннісні характеристики моди, як сучасність, універсальність, неутилітарність, демонстративність та ігровий принцип². У розглянутий нами період існувало коло людей, які успадкували від дореволюційного часу розуміння культурного інституту моди і поділяли задані ним ціннісні характеристики. Це могли бути як «колишні» дворяни і городяни різних станів, так і «колишні різних станів, так і «нுவориші» періоду непу - «нувориші». Таке «модернізаторське» розуміння моди можна реконструювати передусім за часописами мод («Моды сезона», «Модный журнал», «Домашня портниха», «Журнал для женщин», «Мода»). Як правило,

¹ Fitzpatrick S. *Everyday Stalinism: ordinary life in extraordinary times: Soviet Russia in the 1930s*. New York and Oxford: Oxford University Press, 1999, p. 99.

² Hoffman D. L. Mothers in the Motherland: Stalinist pronatalism in its pan-European context // *Journal of social history*. 2000. № 1. P. 35–54

модні журнали були виданнями великого формату з кольоровими вклейками, що друкували малюнки та ідеологічну складову, яка була практично повністю відсутня: сформовані зображення моделей одягу, викрійки та підписи до них. Це були «звичайні» журнали мод, аналогічні пізнішим радянським виданням 1960-1970-х років. Вони культивували певний тип жіночої тілесності, який я в іншій своїй роботі назвала артистичним типом¹. Це особливий спосіб репрезентації жінки, запозичений модою, насамперед, із німого кіно. Для нього характерне зображення худенької, зламаної панянки з «плоскими грудьми, гладенькою короткою стрижкою і м'яким поглядом актриси - "вамп", одягненої в укорочений одяг прямокутного силуету».

Аналогічна, «модернізаторська», тенденція латентно присутня і в культурно-просвітницькій сфері і в культурно-просвітницькому «Женский журнал», і в журналі мод «Искусство одеваться»: обидва видання намагалися лавірувати між бажанням брати участь у процесі функціонування моди і необхідністю вбудовуватися в політичну кон'юнктуру. Тобто в них робилися спроби політично опосередкувати розмову про моду. За ними особливо помітно, як ігровий, неутилітарний характер моди, постійна спрага до демонстративності та інновацій йшли врозріз з ідеологією, що складається в СРСР. За текстами цих журналів можна спостерігати, як на дискурсивному рівні відбувалися ідеологічні «нестиковки». Так, наприклад, незважаючи на активну пропаганду всього радянського (від способу життя до тканин із серпами та молотами), вітчизняні журнали 1920-х років досить відкрито орієнтувалися на західні взірці, що постулювалися як загальнозначущі². Про цінність західних зразків моди може свідчити наступний пасаж із журнального обговорення питання про те, «чи вчасно робітникові й робітниці подумати про мистецтво одягатися?». Сургучева, працівниця кондитерської фабрики, розповідаючи про власноруч зшити

¹ Bingham N. En(Gendering) Policy: Gender Policies in Former Soviet Republics. Louisiana State University, 2012. P.23-24.

² Скубій І. Кожній дівчині хочеться одягтися гарно та модно»: краса та жіноче споживання в ранньорадянській Україні. URL: <https://uamoderna.com/md/zhinki-spozhivachki-u-miskomu-prostoriradyanskoi-ukraini-1920-1930-x-rokiv-mizh-ideologiyu-ta-povsyakdennim-zhittiyam/> (дата звернення: 20.09.2023)

«фуфайку», зауважує: «Всім дівчаткам дуже сподобалося (навіть думали, що закордонна)...»¹. Другу тенденцію можна позначити як традиційну або селянську, тобто таку, що описує такі соціальні групи, як селяни і робітники в першому поколінні (недавні селяни). Для цієї тенденції характерне нерозуміння моди як інституту і, отже, несприйняття (неприйняття) її основних ціннісних характеристик. У ситуації активного припливу населення із сільської місцевості до міста відбувалася асиміляція та «окультурення» колишніх селян: вони не лише засвоювали норми нового для них міського життя, а й привносили в нього свої, традиційні, ціннісні орієнтири. У рамках цієї селянської парадигми, з її опорою на традицію, а отже, на стійкість і сталість, були неприйнятними, точніше, незрозумілими такі характерні для цього інституту ідеї, як інновація, неутилітарність, демонстративність. Судячи з усього, слово «мода» (яке, безумовно, було на слуху) не асоціювалося у цих груп населення з перерахованими вище властивостями. Найімовірніше, з «модою» пов'язувалося уявлення про «пристойний», тобто чистий, довговічний, практичний і зручний одяг (іноді до цього комплексу додавали ще й дешевизну, але як цінність ця характеристика розглядалася не всіма). На дискурсивному рівні можна помітити характерне змішування та/або підміну понять: говорячи про «моду» більшість журнальних авторів і респондентів приписують новому поняттю, що має для них облігаторну цінність, чужий для нього смисл. Таке змішання значень можна спостерігати у відповідях на запитання журналу про ставлення до моди Л.І. Союзової, працівниці текстильної фабрики: «Стараєшся вибрати спідницю, блузку якнаймоднішу». Інші респонденти дотримуються аналогічного розуміння, точніше, не-розуміння властивостей модного одягу: «Хочу бути скромно, витончено і зручно одягненою», «Мені робітниці... не нехтує витончено і скромно одягнутися», «...будуть одягатися скромно, зручно і чисто...»².

На цю «селянську» точку зору накладається ще й революційний пафос, у межах якого гарний і чистий одяг маркувався як одна з ознак класового ворога.

¹ Сургучева А. Своими руками // Искусство одеваться 1928. № 1. С. 6.

² Союзова Л. Жизнь в городе // Искусство одеваться. 1928. № 1. С. 6.

Про актуальність і довговічність цих переконань свідчить висловлювання зі статті Луначарського, який 1928 року все ще вважає за потрібне повторити, що «ми вже переросли той час, коли обірваний одяг слугував свого роду мундиром для пролетаря»¹. «Традиційна» точка зору може бути реконструйована за більшістю жіночих громадсько-політичних журналів: «Работница», «Крестьянка», «Работница и Крестьянка», «Делегатка» тощо. Як правило, це багатотиражні журнали з великою періодичністю виходу («Работница» - у деякі роки - до 60 номерів на рік за тиражів у 250 тис. примірників; «Селянка» до 36 номерів, до 100 тис. примірників; «Делегатка» - до 48 номерів, до 80 тис. примірників), що свідчать про те, наскільки серйозну роль покладали на ці видання. Передбачалося, що через читання жіночих журналів буде підготовлено поступовий перехід «жіночого населення» до «завдань виробництва». В описувані роки ці журнали були чорно-білими (іноді - виробництва, колективізації, загальним політичним завданням партії та порад із кольоровими обкладинками або одно-двоколірним тонуванням), мали середній формат. Це, як правило, зображення чоловікоподібних, немолодих, непривабливих, часто неохайних жінок, з немитими волоссями, широкими розпатланими бровами, обвітреними губами, в мішкуватому темному одязі. Складається враження, що зображуваних застали зненацька: інколи це фотографії в невдалих позах, з піни, з явними недоліками в одязі. Так, наприклад, на світлині з обкладинки (!) журналу «Делегатка»² зображено жінку, у якої сповзла бретелька від бюстгальтера. Очевидно, що ці зображення перебувають поза модним простором.

Оскільки вищевказані видання мали політико-виховну спрямованість, проблеми, що нас цікавлять, відтіснені в них на периферію. «Мода», як правило, була представлена лише викрійкою та описом однієї (!) речі (наприклад, у журналі «Работница»). У деяких часописах, наприклад у «Крестьянке», про моду

¹ Луначарский А. Своевременно ли подумать рабочему об искусстве одеваться? // Искусство одеваться. №1. 1928. С. 4.

² Делегатка. 1928. № 19.

немає навіть мови (що цілком закономірно, з огляду на його прагматичну орієнтацію).

Гігієнічна ж проблематика до початку 1930-х років була присутня в журналах регулярно. Наприклад, у рубриці «Бесіди лікаря» в часописі «Делегатка» друкувалися нотатки такої тематики: «Перехідні роки дівчини», «Трипер і шлюб», «Що повинен кожен знати про сифіліс», «Воші та як із ними боротися», «Фатальні зустрічі та їхні наслідки», «Про протизаплідні засоби» та ін. Іноді гігієнічну проблематику пов'язували з питанням про «здоровий» одяг. Ось вельми характерний пасаж із замітки «Перехідні роки дівчини»: для дівчат «вкрай шкідливі різного роду корсети, тугі пояси тощо, що перешкоджають правильному розвитку тіла. Не менш шкідливі високі підбори, вузьке взуття і круглі підв'язки, що стягують ногу¹.

Політика щодо моди та гігієни починає змінюватися на початку 1930-х років. Якщо дотримуватися моєї термінології, то можна сказати, що відбувається злиття першої та другої тенденцій. На зміну «не ворог» і «добре» гаслам 1920-х років «гарно вбрана людина - одягатися не соромно», приходить тенденція 30-х, яку дуже точно сформульовано в журнальному листі працівниці ситценабивної фабрики В. І. Акімової: «... наше життя починає входити в норму, настав час відмовитися від рваної спідниці»². Ранньорадянський пафос світової революції змінює концепція мирного будівництва, суспільного добробуту і налагодженого приватного життя. Крім того, «культурне будівництво», активно прищеплюване в 1920-ті роки, до середини 1930-х оголошується практично завершеним. Наслідком цих процесів як правило, інспірованих «зверху» можна вважати зростання і заохочення інтересу до моди (зокрема, відкриття магазинів мод і модних ательє) і зменшення згадок про гігієну в публічній сфері, зокрема зі сторінок журналів.

¹ Фимова Е. Переходные годы девушки // Делегатка. 1929. №8. С. 17.

² Акімова В. Культурность и опрятность // Искусство одеваться. 1928. №1. С. 6.

У 1930-ті роки з'являється кілька «неполітичних» часописів Мод («Моды сезоны», «Модели сезона», «Мода»), які мають абсолютно прагматичний характер: ці видання, будучи аналогами часописів 1920-х років, друкують лише зображення моделей одягу з описом і додатком викрійок. Про популярність такого роду видань свідчить той факт, що 1937 року було випущено здешевлений «кишеньковий варіант» журналу «Моды» з крихітними чорно-білими контурними моделями і короткими описами в кінці.

У 1936-му починає виходити журнал «Общественница», орієнтований на непрацюючих жінок. Для нього характерна нова стратегія побудови суспільно-політичного видання для жінок: на зміну тенденціям, що виховують і повчають, приходить переконання через позитивні приклади. Із цим пов'язане і складання нового способу вербальної та візуальної репрезентації жінки, що увібрав у себе обидва взаємовиключні типи жіночої тілесності - «артистичний» і «робітничо-селянський». Це тип інтелігентної та елегантно одягненої «простої» радянської жінки». Зазвичай її зображують у «діловому» костюмі (піджак і спідниця трохи нижче коліна), панчохи і туфлі на невисоких підборах; у більшості коротке волосся, кокетливо укладене «хвилями», і підфарбовані губи. Що ж до журнального дискурсу, то в ньому присутнє заохочення естетичних тенденцій як у «загальнокультурному» плані, так і в царині моди: знайомство з творами живопису та літератури (друк репродукцій картин та оповідань або уривків класичної прози) починає поєднуватися з прищепленням та заохоченням навичок у доборі одягу й умінням його носити. З журнальних сторінок зникає проблематика, пов'язана з чистотою одягу і тіла, а з 1936 року (після закону про заборону абортів) - з абортами і контрацепцією¹. Починають порушуватися питання, що стосуються елегантності та правильного підбору одягу, а також уміння доглядати за своїм обличчям і тілом, тобто здійснювати косметичні, а не тільки гігієнічні процедури. У поняття «здоров'я» починає включатися не тільки

¹ Goldman W. Women, Abortion, and the State, 1917–36 // Russia's women: accommodation, resistance, transformation/ edited by Barbara Evans Clements, Barbara Alpern Engel, Christine D. Worobec. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press, 1991. P. 16.

внутрішній стан організму (відсутність хвороб та їх симптомів, на кшталт зайвої худорлявості/повноти), а й акцентування зовнішніх проявів гарного самопочуття (колір обличчя, чистота шкіри, блиск волосся)¹.

Далі проаналізуємо як моди, політики, гігієни в жіночих і модних журналах кінця 1920-х - початку 1930-х років. На думку дослідників, цей період видається найпоказовішим насамперед тому, що це час дискусій про поняття, розброду думок і складання ідеологічних уявлень. Жіночі журнали мод репрезентували весь спектр жіночих проблем (які дуже часто були опосередковані гігієнічною проблематикою): «жіночі» аспекти політики, права жінок, питання кохання, шлюбу, дітей, проблеми абортів і контрацепції, питання сім'ї та побуту, модні тенденції, кулінарні рецепти, корисні поради. Важливо зазначити, що обидва журнали «Искусство одеваться» та «Женский журнал» перестали виходити 1930 року. У цей період було закрито більшість журналів мод. В інших жіночих журналах - «вцілілих» («Работница», «Крестьянка») і тих, що виникли в другій половині 1930-х років («Общественница», «Моды», «Модели сезона»). Насамперед, зійшла нанівець гігієнічна проблематика²: зникли матеріали, присвячені особистій гігієні, абортам, контрацепції та загалом усій «тілесній» проблематиці, а також обговорення модних тенденцій, зокрема й у 90-х роках гігієни. У 1930-ті роки питання моди і гігієни були витіснені в окремі («професійні») локуси: про моду почали інформувати кілька журналів мод («Моды», «Модели сезона»). У цих виданнях були представлені лише моделі одягу, викрійки та їхні нейтральні (деполітизовані) описи, а гігієнічні норми стали предметом розгляду виключно спеціальної медичної літератури².

Крім того, жіночі журнали та журнали мод 1920-1930-х років є не тільки зібранням цікавих відомостей про моду та/або гігієну, а й унікальним прикладом для дослідження взаємодій усередині комплексу «мода-політика-гігієна». Ми можемо спостерігати, як здійснювалося ідеологічне переформулювання питань

¹ Луначарский А. Своевременно ли подумать рабочему об искусстве одеваться? // Искусство одеваться. 1928. №1. С. 4.

² Венгерська В. О. Журнали мод як віддзеркалення соціальної стратифікації радянського суспільства // Сторінки історії : збірник наукових праць. 2019. Вип. 48. С. 208-209.

моди та гігієни. Причому ми маємо справу з якоюсь «геральдичною конструкцією», де в «сильній позиції» часто виступає не політика, а гігієна. Так, гігієна популяризувалася за допомогою політики («здорові громадяни корисні для держави»), тобто привласнювала собі політичний образ. У цьому можна бачити відмінність професійного гігієнічного дискурсу, представленого в наукових часописах і збірниках, від популярного, що формувався в журналах і загальнодоступних брошурах: перші практично повністю позбавлені політичної складової, тоді як у других вона домінує¹. Водночас відбувався і процес інкорпорування гігієни в царину ідеології через наділення гігієнічних норм символічними значеннями. У текстах аналізованого періоду можна виокремити такі опозиції, як «чистота тіла/чистота душі», «здоров'я фізичне/краса душі». У журнальному дискурсі досить часто зустрічається «здоров'я духовне» («у здоровому тілі здоровий дух»), «краса душі», «краса душі», «здоров'я духовне» («в здоровому тілі здоровий дух»), «краса душі» («в здоровому тілі здоровий дух»), «краса душі» («краса душі»). Наприклад, вельми поширеними є такі смислові зміщення: «кепсько... коли брудний хлопець»².

Усередині журналів можна позначити сфери, усередині яких формувалося єдине поле говоріння про моду та гігієну. Насамперед, це тексти, пов'язані з одягом: переліки гігієнічних вимог до одягу, обговорення зв'язку зовнішнього вигляду речей та їхньої гігієнічності, способи збереження та чищення одягу тощо. В окрему тему можна виділити журнальні статті з проблем здоров'я: розповіді про те, який одяг корисний/шкідливий для здоров'я, навчання гігієнічних навичок і норм, знайомство із засобами гігієни, гігієнічні вимоги до зачіски, косметики тощо. Проблематика, що нас цікавить, присутня і в матеріалах про спорт і «культурний відпочинок» - спорт і гігієнічні вимоги до нього. Аналогічну проблематику можна відстежити і в статтях про вагітність і дітей - гігієнічні вимоги до одягу для вагітних і дітей. Значно екзотичніше цю

¹ Венгерська, В. О. Журнали мод як віддзеркалення соціальної стратифікації радянського суспільства // Сторінки історії : збірник наукових праць. 2019. Вип. 48. С. 208-209.

² Луначарский А. Своевременно ли подумать рабочему об искусстве одеваться? // Искусство одеваться. №1. 1928.С. 3.

проблематику розглядають стосовно питань кохання та шлюбу: зокрема, обговорюють таку тему, як вплив чистоти та зовнішнього вигляду одягу на становлення любовних/сімейних стосунків і на здоров'я потомства. Окремої уваги заслуговує реклама: гігієнічна складова може бути присутня в рекламі одягу, косметичних засобів, засобів контрацепції тощо. За рамками дослідження я залишаю лише модний (опис моделей одягу) та гігієнічний дискурси (гігієнічні поради щодо догляду за тілом).

Неоднозначність аналізованої дискурсивної ситуації полягала в легітимації модних тенденцій шляхом їхнього гігієнічного обґрунтування, але при цьому вихолощувався сам сенс моди як культурної практики: насаджуючи ідею корисності, гігієнічний дискурс зводив нанівець можливість неутилітарного підходу до одягу та зовнішності. Гігієністи вбачали своє завдання в підтримці/поверненні тілу й обличчю споконвічного здоров'я, а не в поліпшенні зовнішнього вигляду через правильний добір речей і косметики. Вельми показовим є такий журнальний пасаж: «Говорячи про косметику, треба розрізняти... засоби, які прагнуть прикрасити природну зовнішність жінки, від того, що має на меті приховати штучним шляхом будь-які фізичні недоліки або сліди руйнування, залишені часом»¹ Інакше кажучи, гігієністи працювали з «природою», а мода - з «естетикою». Звідси спроби додаткового (неутилітарного) поліпшення зовнішності/одягу трактувалися як «буржуазна» надмірність: «... чіпляння за молодість за допомогою штучних хитрощів, що приховують зморшки або подвійне підборіддя, - заняття легковажне і не варте уваги; воно личить лише пустопорожнім і зніженим “пані- бариням”, а не жінкам нашої епохи. Їй не до того, та й немає в неї ні часу, ні шалених грошей на купівлю всякого роду дорогих пудр, фарб для губ тощо». Взаємодія трьох складових - моди, політики та гігієни - створювала складно організоване смислове поле. Аналіз журналів показав, що для впровадження гігієнічно опосередкованої ідеології у сферу моди було обрано певні локуси. Серед них домінувало обговорення довжини спідниць (довгі/вище коліна) і довжини волосся

¹ Казанцева В. Советская мода. Искусство одеваться. 1928. №3. С. 6.

(коси/коротка стрижка). Як писав журнал «Мистецтво одягатися»: «...двох основ сучасного жіночого вигляду: короткої сукні та короткої стрижки волосся...»¹ Вельми характерним є таке гігієнічне обґрунтування користі короткого волосся: «...від стрижки жіноче волосся...тільки виграє в міцності: шкіра голови і коріння волосся будуть краще омиватися повітрям...і отримуватиме краще живлення, ніж за важкого, згорнутого вузлом... волосся наших матерів"; »... довге волосся зручний ґрунт для розмноження бактерій»²

Іншими, менш значущими «зонами» можна вважати обговорення взуття (низький/високий каблук, «тупий»/«гострий» носок), панчіх (бавовняні/шовкові), білизни (бавовняна/шовкова, коротка/довга), косметики (фарбуватися/не фарбуватися). Гігієнічний вердикт високим підборам і вузьким шкарпеткам звучить так: «...сучасне модне взуття досягає своєї, естетичної» мети занадто дорогою ціною: з'являються мозолі, викривлення пальців стопи, плоскостопість, неправильна хода тощо»³ Аналогічну ситуацію можна відстежити і у зв'язку з появою короткої модної білизни: «Для... холодної пори року... поєднання короткої спідниці з т.зв. «комбінацією», що носяться без сорочки, навіть прямо небезпечно для здоров'я... тим паче, що й ажурно-тонкі. Таким чином, у досліджуваній період гігієнічні вимоги і панчохи ніякою мірою не захищають від холоду» Мистецтво одягатися було формою політичної експансії, яка контролювала і нормувала моду, а також і нормує моду. Варто відзначити, що «гігієнічна експертиза» стосувалася не тільки сучасності, а й перекидалася в минуле. Як правило, на констатацію гігієнічності/негігієнічності тієї чи іншої модної тенденції. Це була така аксіологічно забарвлена опозиція, яку можна позначити як «нове/старе». «Нове» (стрижки, засмага, укорочені спідниці, одяг для спорту тощо) найчастіше маркували як гігієнічне, зручне, практичне, - як таке, що відповідає духу часу, прогресивне, «соціально-близьке». «Старе» (складні зачіски, довге волосся, макіяж, корсети, шлейфи, високі

¹ Искусство одеваться. 1928. № 7. С. 5.

² Искусство одеваться. 1928. № 6. С. 2.

³ Искусство одеваться. 1928. № 4. С.16.

підбори тощо) відповідно визначається як негігієнічне і незручне. Зазвичай появу нових віянь у зовнішньому вигляді пояснюють «духом часу» і прискореним ритмом життя: «Ми живемо в атмосфері життя, яке швидко рухається, наш темп швидкий, ми поспішаємо, поспішаємо...»; «...наші працівниці... не мають часу влаштовувати на своїх головах складні зачіски, і для них, які живуть діловим життям, по годинах, коротке волосся є прямо необхідною зачіскою»¹. Гігієнічний дискурс журнальних статей про моду пропагує «тіло, звільнене від корсета, від довгих спідниць, що ідіотськи волочаться землею, підмітають підлоги й забирають увесь пил, усі міазми, усі мікроби... від копиці волосся на голові, від величезних потворних капелюхів...»². До цього додається констатація несумісності (комічності) попередньої «антигігієнічної» моди зі зміненими соціальними умовами та контекстами: «...для наших жінок була б тягарем і важким соромом перетягнута в корсет талія, тяжка спідниця, що піднімає за собою пил і в якій не пролізеш у заповнений пасажирами трамвай або автобус. За сучасних житлових умов великих міст жінка в криноліні навряд чи могла б вміститися на належній їй житловій площі; для цього їй довелося б не тільки обмежити, а й навіть витіснити своїх домочадців»³. Крім того, на сторінках журналів здійснюється спроба ідеологічного переформулювання не тільки нещодавньої (дореволюційної), а й усієї попередньої моди. Історія моди піддається перевірці на політичну благонадійність, при цьому «гігієнічні невідповідності» подаються як наслідок класової нерівності. У журнальних експертів є «ідеологічно близькі» та «ідеологічно чужі» періоди в «історії костюма», які викликають одяг Давньої Греції (звільнення тіла від гніту одягу). Так, беззастережну симпатію викликають одяг і Французька революція (вільний крій і скасування корсета, коротке волосся), тобто модні тенденції описувалися через ідеологічно забарвлені метафори. Наприклад: «Коротка зачіска стала модною знову за часів Революції...

¹ Журнал для женщин. 1926. №2. С. 20

² Парижские письма // Искусство одеваться 1928 №1. С.16

³ Парижские письма // Искусство одеваться 1928 №4. С.17.

Підстрижене волосся знову піддалося гонінню за часів Реставрації. Даремно намагалися пізніше... відновити легку зачіску революції»¹.

Також важливо зазначити, що на описані вище опозиції накладається ще й протиставлення «захід/ми», яке далеко не завжди зводиться до порівняння «чужого» і «свого». Ставлення до західних модних тенденцій 30 в описуваний період мало амбівалентний характер. Насамперед, у журналах публікували й обговорювали відомості про модні тенденції з-за кордону, найчастіше з Парижа, зрідка - з Нью-Йорка, Лондона, Берліна (постійна рубрика «Паризькі листи» в журналі «Мистецтво одягатися»; статті за підписом «Парижанка» в «Жіночому журналі», «Мистецтві одягатися», «Модах сезону» та ін.). Тон цих нотаток і система аргументації авторів досить часто демонстрували прийняття, а іноді й пієтет перед західною (паризькою) модою.

Насамперед вона відповідала уявленням радянських гігієністів про корисність для здоров'я, зручність, раціональність. Крім того, вона репрезентувала такі позитивно оцінювані тенденції, як пропаганда здорового способу життя і заняття спортом». Так, у статті «Паризькі листи» ми читаємо: «Спорт радикально видозмінює жіночий силует. Бюст її начебто зменшився, ноги стали стрункішими й пружнішими, а руки більш м'язистими й чіпкими... Коротка спідниця забезпечує легкість рухів...», «... вітаючи ст. 3. гігієни і спорту коротку спідницю поряд зі знищенням корсета...»².

І нарешті, в дискурсі західної моди латентно була присутня ідея жіночої емансипації, яку безумовно розділяли журнальні автори, і вона відповідала духу 1920-х років. Ідея жіночого визволення як одягу як одного з атрибутів закабалення жінки. Як писала В. Інбер (фейлетон «На волосині від істини»), «Жінка, притягнута за своє довге волосся до сімейного вогнища...»³

¹ Мода и революция // Журнал для женщин. 1926. №2. С. 20.

² Парижские письма // Искусство одеваться 1929. №3, С.15.

³ Інбер В. На Волосине от истины // Женский журнал. 1926. №2. С. 17.

Однак, як і в обговоренні вітчизняної моди, у дискурсах, що стосувалися західних модних тенденцій, часто була присутня критика (це взагалі вельми характерне явище для жіночих журналів - того самого, що сторінкою раніше беззастережно підтримували наприкінці 1920-х - на початку 1930-х рр.). Так, періодично з'являється засудження міні-спідниць і тотальної стрижки волосся. Неприйняття коротких нарядів (а також косметики, високих підборів, шовкових панчіх, білизни, що «стягує»), як правило, отримує гігієнічне обґрунтування - вони шкідливі для здоров'я. Репліки ж на захист кіс зазвичай мають «естетичний» характер. Наприклад, з'являються повідомлення про виставки жінок, що мають довге волосся, переможниці яких отримували великі грошові призи. (Див. журнальну фотографію і підпис до неї: «Виставка влаштована з метою протесту проти стрижки волосся...»¹).

Однак у низці текстів про західні модні тенденції, що мають, як правило, ознайомлювальний характер і є доволі нейтральними за тоном, з'являються коментарі не лише гігієнічного характеру (на кшталт такого: «...довгі нігті на виробництві дуже полегшують отруєння при роботі з промисловими отрутами»², а й відверто політичного характеру: «...маленька нога, ідеал розпещеної і дозвільної буржуазки», «Новий фасон костюма, вигаданий ледарками-модницями Лондона, які ледарюють без діла» . Авторка статей про «Паризькі салони» починають перейматися ідеологічним питанням: «...на кого, власне кажучи, розраховане це вбрання?..» Виникають образи капіталістів, які отримують «нечувані бариші» від модної індустрії, і нещасних «коліщат І гвинтиків» цього механізму: «пригноблених» майстринь, мереживниць, вишивальниць, кравчинь, манекенниць. Останні викликали особливий жаль спеціальних кореспондентів із Парижа: «...дівчина-манекен із награною, завченою грацією покірно виступає напоказ», «Покупець дивиться тільки на сукню»³.

¹ Искусство одеваться. 1928. № 4. С. 17.

² Інбер В. Парижские письма // Искусство одеваться. 1928. №10. С. 16.

³ Жаров А. Мы лик красоты чужой не называем красотой // Женский журнал. 1926. №7. С. 6.

Судячи з усього, творці модних журналів вирізнялися значно більшою толерантністю щодо Заходу, ніж читачі (читачки), виховані на іншій, антизахідній міфології. Така ідеологічна установка не потребувала про- або антизахідної «гігієнічної» (або будь-якої іншої) аргументації: для читачів журналів Захід являв собою нерозчленований конгломерат, такий собі тотальний «чужий» і «чужий» (а пізніше і ворожий).

На закінчення хочеться додати, що здійснений огляд жіночих періодичних видань показав, що, за відсутності в радянській культурі кінця 1920 початку 1930-х років реально функціонуючого інституту моди, інституціоналізуючу роль виконували журнали. Вони формували на дискурсивному рівні такий собі віртуальний модний простір, який саме через свою непідкріпленість (слабку підкріпленість) реальною практикою ставав місцем активної ідеологічної («мовної») експансії. Причому якщо в 1920-ті роки обговорення моди і гігієни було способом культурної самоідентифікації і, отже, об'єктом політичного привласнення, то до середини 1930-х журнальна ситуація змінилася, і питання моди і гігієни вже не розглядалися як простір для дискусій. Жіночі журнали цього часу перестали бути «ідеологічним горнилом»: на зміну розмаїтості думок прийшло говоріння з позиції анонімного авторитету, яке начисто унеможливило обговорення і самоідентифікацію.

РОЗДІЛ 2. РАДЯНСЬКА МОДА І СТИЛЬ

2.1 Фабричний одяг та саморобні товари

У 1927 році голова ВЦРСП Михайло Томський стверджував: «Нове життя — це коли ти добре і дешево одягнений, добре і дешево нагодований, добре і дешево обслугований»¹. З 1920-х і 1930-х років почався розвиток нового потужного радянського матеріалізму, який був інтегрований у розширення виробництва та полегшення доступу до нових товарів і послуг. Однак багато речей і звичок минулого продовжували існувати в побуті радянських жінок. Це знайшло відображення в їх гардеробі, оздобленні дому, турботі про сім'ю тощо. Протягом 1920-х років радянські ідеологи активно намагалися боротися з непрогресивними суспільними ідеями. У своїх висловлюваннях під час дискусій про красу вони посилалися на авторитетні вислови Володимира Леніна, який стверджував, що річ прекрасна до тих пір, поки вона служить інтересам пролетару².

Радянський жіночий журнал «Робітниця» поділив вислів вождя і підкреслив, що роль жінки у створенні краси життя має бути сумісна з її боротьбою за нове життя. Проте звичайні жінки, або, як їх тонше називала влада, «люди зі старими смаками», продовжували шукати «непролетарські блага».

На чорному ринку великих міст, особливо Києва, великим попитом користувалися шовкова парча, сорочки, пір'я для жіночих капелюшків, білий шовк для блузок, імпорتنі чоботи, чорні шовкові плащі, пальта. Заможних радянських жінок також цікавили: косметика, хна, басма, лак для нігтів, дорогі прикраси та перли (правда, в більшості випадків штучні).

Менш заможні споживачі теж хотіли носити красиві речі. Проте часто ставали жертвами недобросовісних продавців, які намагалися видати дешеві речі

¹ Кооперация и торговля // Работница. № 35. 1927. С. 14.

² В чем красота // Работница. № 37. 1927. С. 15.

за якісні. Одним з елітних товарів, який користувався попитом, було хутро. В першу чергу хутро контрабандою везли на торговельні пункти. Поширеними були підробки хутряних виробів, а також випадки видачі менш якісної сировини за елітне хутро. У 1928 році Харківська митниця конфіскувала пальта, прикрашені хутром крота, білки та кролика. Володіння «елітними» товарами створювало ілюзію багатства та розкоші, яких жінки раніше не знали. Детально ці ідеї описав Торстейн Веблен у праці, присвяченій проблемам «показного споживання»¹. Очевидно, жінки купували такі речі, щоб продемонструвати свій достаток і успіх, а не для задоволення нагальних потреб. Гарний одяг був показником успіху його власника. Дослідниця Вікторія Суковата стверджує, що працюючі жінки відчували себе щасливішими, коли могли виходити на публіку в добре зшитому, дорогому одязі, оскільки це демонструвало їхній вищий смак і більший достаток порівняно з середніми робітницями².

У відомому сатиричному романі «Дванадцять стільців», виданому в 1927 році, є яскравий опис жіночих типів, які, одягаючи шуби з собачого чи кролячого хутра (а не з норки чи сабу), намагалися імітувати розкішний спосіб життя багатих американців і дочок мільярдерів.

Періодичні дефіцити 1920-х років змушували радянських модниць звертатися до послуг контрабандистів і «непманів», які майже завжди могли роздобути бажаний товар. Таким чином, незважаючи на намагання влади культивувати радянську культуру споживання, існували різні стратегії споживання.

Збільшення дефіциту певних товарів під час економічної кризи 1920-х років змусило жінок виготовляти деякі речі самостійно. Більшовицьке керівництво заохочувало жінок займатися рукоділлям і розвивати такі навички. У 1920-х роках було написано та опубліковано незліченну кількість статей та семінарів з шиття одягу та мистецтва одягатися добре та дешево, зокрема на сторінках жіночих та робітничих газет.

¹ Торстейн Веблен. Теория праздного класса. Москва: Прогресс, 1984

² Суковата Виктория. Гендерная идентичность и конструирование памяти кризисных моментов истории: женские стратегии выживания // Социология: Теория, методы, маркетинг. 2009. № 2. С. 76.

Назви цих статей свідчать, що жінки були їхніми головними адресатками, як виконавиці «жіночої роботи», від котрих очікувалося вміння шити одяг та інші речі власноруч.

Ще однією важливою рисою радянського споживання було ставлення до умов користування товарами. Як зазначає Світлана Бойм, у радянській культурі просто не існувало уявлення про те, що повсякденні речі, особливо одяг і взуття, мають обмежений термін служби¹.

Ольга Гурова на прикладі своїх досліджень довела, що тривалість життя речей у Радянському Союзі була практично нескінченною². Таким чином, починаючи з раннього радянського періоду, практика шиття та ремонту одягу та взуття була дуже поширена серед жінок.

Ці звичаї дозволяли забезпечити себе та сім'ю недорогим одягом і предметами побуту, що сприяло розвитку становища жінки в сім'ї та суспільстві. Тому економічні кризи, що спричинили дефіцит жіночих товарів у 1920-х роках, активізували розвиток індивідуальних практик, які згодом стануть характерною рисою радянського суспільства та продовжуватимуть існувати в пострадянську добу. Сформований образ нової радянської жінки не був пов'язаний з необхідністю використання косметики. До кінця 1920-х років радянська влада намагалася переконати жінок у непотрібності косметики.

Проте в 1928 році Анатолій Луначарський, голова Народної палати освіти, зробив заяву про «важливість краси для пролетаріату», в якій стверджував: «Добре бачити молодість і красу. Уявіть собі, що було б, якби вся наша пролетарська молодь була тьмяною або безносою, напівсліпою, горбатою, кульгавою, незграбною, хворою, блідою тощо...»³.

Текст продовжувався обговоренням переваг природної краси, якої прагнули молоді пролетарі, тоді як завданням косметики було головним чином

¹ Svetlana Boym, *Common Places. Mythologies of Everyday Life in Russia*. Cambridge: Harvard University Press, 1994. P. 89.

² Гурова, Ольга. Продолжительность жизни вещей в советском обществе: заметки по социологии нижнего белья // *Неприкосновенный запас*. 2004. №2(34).

³ Луначарский Анатолий. Своевременно ли подумать рабочему об искусстве одеваться? // *Искусство одеваться*. №1. 1928. С. 4.

повернути красу і молодість літнім жінкам¹. Такі заяви сприяли тому, що жінки отримали трохи більше впливу як споживачі та творці модних трендів.

Після завершення першої п'ятирічки і трагічних подій, що її супроводжували, відновлення морально-емоційної єдності суспільства вимагало і нового ідеалу радянської краси. У численних статтях, опублікованих мейнстрімовою пресою, типові риси краси обговорювалися в контексті «величі та краси сталінської епохи»².

Зростання попиту на косметику та предмети жіночої моди серед нижчих прошарків — пролетаріату — знаходило відображення в ідеологічному дискурсі вищих прошарків — влади. Ідея «краси життя» стала інструментом державної політики.

У 1933 р. з метою наближення жіночих потреб у косметичних засобах до сконструйованого образу нової радянської жінки в Харкові було створено трест жирової та парфумерної промисловості.

Тому ідеологічні зміни сприяли розвитку виробництва косметичної продукції та задоволенню потреб радянських жінок у косметиці. До 1934 р. Харківський трест зміг виконати плани випуску губної помади, чого не вдалося досягти у виробництві тальку, кремів-лосьйонів і пензликів для брів³.

Цей приклад показує, що для радянської влади стало важливим задовольнити споживчі потреби жінок, які залежали від налагодження виробництва та продажу косметичної продукції, але проблеми дефіциту не минули й купівлю косметичної продукції.

Відтепер нова радянська жінка повинна була не тільки добре одягатися, але і мати доглянутий і привабливий вигляд.

У 1922 році з метою навести лад у парфумерно-косметичній сфері на території СРСР було створено Московське ТЕЖЕ - Державне об'єднання (трест) ефірно-жирових есенцій, та Ленжет - аналогічний трест у Ленінграді.

¹ Gradska Julia. *Soviet People with Female Bodies: Performing Beauty and Maternity in Soviet Russia in the mid 1930–1960s*. Stockholm: Stockholm University, 2007.

² Виноградов И. О социалистической красоте // Литературный современник. № 11. 1935. С. 172–173.

³ Годовой отчет Харьковского областного треста жировой парфюмерно-косметической промышленности «ХАРЖЕТ» за 1934 год. Харьков: Профиздат. С. 39.

Продукція ТЕЖЕ - пудра, помада, парфуми й одеколони — коштувала непомірно дорого, але користувалася великою популярністю. Найвідоміші парфуми кінця 20-х «Червона Москва» (Красная Москва) довго залишалися найбажанішими для кожної радянської жінки¹.

Ті, хто мав можливість купувати в комісійних магазинах і закритих розподільниках, віддавали перевагу закордонній косметиці. Особливим шиком уважалася продукція французької марки «Коті» (Coty) — пудра, помада, туш та легендарні парфуми.

2.2 Жіночі зачіски та головні убори

Жінки 1920-х років носили одяг, який вони могли собі дозволити. Селянки передавали речі з покоління в покоління або шили одяг з домашнього полотна, а багаті дами намагалися придбати дорогі матеріали та іноземні фасони. У тренді був капелюх-клош, у гардеробі городян були лляні сукні, ситцеві блузи та тактичні куртки. Жінки зазвичай покривали голову. Дівчата поєднували червоний хустку з будь-яким одягом, зав'язуючи його на потилиці. Яскравий колір був символом більшовиків. Але при цьому хустка була цілком функціональна. Слід відзначити, що хустка була своєрідним «профодягом» для робітниць, що забезпечував і безпеку, і гігієнічність виробничого процесу. Лише з другої половини 1920-х у мистецькій агітації та пропаганді повністю утвердився образ передової жінки, важливим атрибутом зовнішності якої стала саме червона хустинка, зав'язана кінцями назад. Капелюхи ж були поширені серед представниць різних верств міського населення, вони вважалися деталлю представницького одягу. Але мода на жіночі головні убори швидко змінювалася. У роки Першої світової війни об'ємні капелюхи з пір'ям і довгими шпильками виявилися неактуальними, їх замінили на «клош» - головний убір з дуже маленькими полями, а часто і без них, кубанки, дамські версії шолома льотчика

¹ Виноградов И. О социалистической красоте // Литературный современник. № 11. 1935. С. 172–173.

з шовку і мережива, і шапочки, що стилізують чернечий капор. Останній варіант був дуже близький до традиційних хусток. У цей же час у стилістиці повсякденності з'явилися сестринські косинки. Їх носили жінки з найрізноманітніших соціальних верств.

Портрети і плакати другої половини 1920-х років дають змогу зрозуміти, що в радянському міському просторі червоні хусточки були досить популярним, а головне, визнаним владою головним убором. Він перетворювався на модний тренд. Не випадково 1925 року Ліля Брік на знаменитому плакаті Олександра Родченка сфотографована в хустинці. Складається враження, що новий жіночий образ спершу подавався через плакати та художні образи, а вже під їхнім впливом впроваджувався в практики побуту. Але на початку 1930-х прийоми репрезентації радянського зовнішнього канону почали активно змінюватися. І насамперед це позначилося на жінках. В цей час косинки повернулися до свого звичного статусу. Вони розглядалися в міському середовищі як головний убір, завдання якого зводилося до забезпечення безпеки трудового процесу¹.

Однак основна маса городянок у роки перших п'ятирічок віддавала перевагу іншим головним уборам. Роль маркера особливої соціальної активності жінки тепер стали виконувати кепки. М'який головний убір з козирком з перших днів революції вважався на противагу капелюху ознакою демократизму і в чоловічому вигляді. Стереотип виник під впливом широко розтиражованого образу вождя революції Леніна, який віддавав перевагу носінню кепки. дівчата, які позиціонували себе як активні учасниці процесу будівництва нового життя, одягали, звісно, найтрадиційніші кепчонки. Вони мали не тільки підкреслено демократичний, а й унісексуальний вигляд. Чоловічий головний убір на жінці, на відміну від червоної косинки, можна розглядати як демонстрацію гендерної рівноправності в СРСР на початку 1930-х років².

І все ж фаворитами деполітизованої моди в умовах сталінського «великого стилю», що зароджувався, слід назвати берети. Вони примирили антагонізм

¹ Гогохія Н. Жінка у радянському соціокультурному просторі 1930-х рр.: гендерний аспект урбанізації // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. 2004. №. 5. С. 378–379.

² Тканко З. О. Мода в Україні ХХ століття. Львів: Вид-во «АРТОС», 2015. С. 35.

капелюхів, які поки що вважалися ознакою панства і непманської буржуазності, і червоних хусток, маркерів пролетарської свідомості¹.

В СРСР у 1920-х роках майже не було текстильної промисловості, тканини створювали вручну, до того ж вони були дуже дорогими. Влада наказала закрити всі студії, а власників ув'язнити, оскільки вони були багаті. Більшовики ставили перед собою завдання створити моду для народу. Одяг не був способом самовираження, а служив знаряддям допомоги в роботі.

Влада не допускала появи в радянських butikах західних трендів. У Союзі зробили все можливе, щоб дівчата були схожі. На стендах з'явилися журнали з дитячим та жіночим одягом. Були й орнаменти з вишивкою, саме тоді українська ляна вишиванка стала «народною».

Великої популярності набули аксесуари. Популярними були довгі перлинні намистини, маленькі сережки та масивні браслети. На лобі носили бандо (за бажанням з тканини). Бандо, як правило, шили з тонкої тканини або мережива, іноді прикрашали вишивкою або поверх пов'язки пришивали більш яскраву стрічку.

Прихід більшовиків до влади хронологічно майже збігся зі сплеском моди на короткі жіночі зачіски, хоча, звісно, стриглися жінки і раніше. Так, у 20-х роках XIX століття з'явилася зачіска «а-ля Тітюс» - короткі туго завиті локони. У 1860-1870-х роках коротко стриглися молоді «нігілістки». Але масовий «постриг» жінок і в Європі, і в СРСР припав на 1920-ті роки. Обумовили нову моду «а-ля гарсон» емансипація жінок, залучення їх до виробничих процесів і активного суспільного життя. Але не менш важливим був і модний статус стрижки, її своєрідна розкіш. Американський дослідник С. Здатні пише: «Те, що жіночі зачіски стали коротшими, не означає, що вони робилися простішими або дешевшими. Навпаки, *cheveux courts* вимагали постійного догляду і регулярних візитів до перукарського салону»².

¹ Дзеконьска-Козловска А. Женская мода XX века. М.: Легкая индустрия, 1977, с. 65.

² Здатни С. Стрижка под мальчика и свободная женщина: идеология и эстетика женской прически // Теория моды. 2007. № 4. С. 83–118.

У СРСР стиль а-ля гарсон загалом і коротке, добре укладене волосся у жінок, яке його супроводжувало, насамперед асоціювалися з «непманським шиком». Наприклад, у суперництві з дочкою американського мільярдера Вандербільда Еллочка Щукіна з роману Ільфа і Петрова «Дванадцять стільців» (1928) обрізає чудову чорну косу і перефарбовується в рудий колір. Багато атрибутів непманської моди (вузькі короткі спідниці, блузони зі штучною квіткою або ниткою перлів, зав'язаною кутом, яскрава губна помада, туфлі на високих підборах тощо) піддавалися осуду ідеологічних структур 126. Але коротка стрижка, знаменита «бубі-копф», була ніби поза критикою. У традиційних історичних джерелах - у документах державних і партійних органів, у періодичній пресі та навіть у спогадах - немає даних про засудження коротких жіночих зачісок у 1920-х - на початку 1930-х років. Це можна, найімовірніше, пояснити тим, що стрижка волосся розглядалася і як певний соціальний акт зречення від минулого, старого, рутинного. У Росії загальні індустріально-урбаністичні тенденції посилювалися соціальними катаклізмами революції та Громадянської війни. Нова жінка Країни Рад, таким чином, просто і легко сприйняла моду на стрижки - неодмінний елемент стилю а-ля гарсон, популярного у світі в першій чверті ХХ століття. Звісно, виникає питання, який вигляд мали ці зачіски без участі перукаря. Важко уявити собі, що активні партійки та комсомолки проводили багато часу в тодішніх салонах краси. Тож не дивно, що стрижка і як маркер революційності, і як естетичний еталон гарно виглядала на жінках із кучерявим від природи волоссям¹.

Деталі такого роду в літературі 1920-х, як видається, реабілітували модні устремління «нових жінок», а також сприяли відмежуванню комуністок і свідомих пролетарок від стрижених непманських модниць. Складається враження, що владні та ідеологічні структури приймали форму зачіски а-ля гарсон, але засуджували необхідність її «перукарського» оформлення. Критиці, якщо судити з комсомольської та сатиричної преси 1920-х років (журнали

¹ Здатни С. Стрижка под мальчика и свободная женщина: идеология и эстетика женской прически // Теория моды. 2007. № 4. С. 87.

«Крокодил», «Бегемот», «Сміхач», «Червоний ворон»), іноді піддавали різні види завивки, оскільки на це треба було витратити час у перукаря - на шкоду суспільно-корисній діяльності.

Серед зачісок переважали шапочки з маленькими або без них. Маленькі капелюшки із загнутими на чоло полями називалися «полум'я», з французької - дзвін. Вони також були символом 20-х років і, як дзвони, сповіщали про те, що світ змінився назавжди¹.

Модний львівський часопис «Нова хата» за 1927 рік так описує головні модні тенденції сезону: «Чорні матерії все ще дуже модні. Справді, вони прийняті у нас як матеріал для відвідування туалетів, але взагалі цей колір, як і темний. гранат, дуже хороший для одягу на кожен день, для вулиці.

Синій колір зараз найпопулярніший, а необмежену кількість його відтінків просто важко уявити. Блакитний колір не підходить до обличчя, тому що він сліпить, тому я віддаю перевагу складному синьому кольору, який переходить, наприклад, у злегка зеленуватий відтінок. Давно вони не носили стільки синіх капелюхів, як зараз. Колись у моді був білий, потім попелястий і пісочний кольори, взимку прийшов чорний, а тепер синій, і таким чином в монотонність кольорів увійшов свіжий, живий тон. Тож ми бачимо, що модні тенденції були навіть у виборі та зміні кольору суконь, зачісок і навіть шкарпеток, адже з кожним роком, як згадується на сторінках журналу, шкарпетки ставали все темнішими. Революційна коротка стрижка увійшла в моду відразу після Першої світової війни, але була визнана модним трендом лише в 1926 році². На нашій території така стрижка називалася «каре» або «боб». Жінок, які носили короткі стрижки, критикували за те, що вони суперечили класичним уявленням про жіночу красу. Що стосується Східної України, яка була окупована радянською владою, то, навпаки, така нова зачіска сприйнята схвально. Жінка з коротким волоссям слугувала символом нової, конструктивної, прогресивної молоді, яка

¹ «Нова Хата», або журнал для інтелігентного жіноцтва [Інтернет джерело] <https://photo-lviv.in.ua/nova-hata-abo-zhurnal-dlya-inteligentnogo-zhinocztva/>

² Здатни С. Стрижка под мальчика и свободная женщина: идеология и эстетика женской прически // Теория моды. 2007. № 4. С. 115.

відкинула все міське, королівське, традиційне і пішла працювати, тому що тепер вона представниця робітничого класу, якому заважає довге волосся.

До наших країв дійшла жіноча коротка зачіска, яка виникла завдяки європейським феміністкам. З цього приводу в журналі «Neo Spiti» за липень 1925 року читаємо: «Відень охопила епідемія стрижок. Всі дівчата в небезпечному віці, всі незаймані в критичному віці, блищать голою шиєю (як куряча шия!)¹.

Жінки не могли носити класичні бандо або робити сучасну завивку, тому що для цього потрібні щипці. Щипці для завивки були винайдені в 1882 році французьким перукарем Марселем Грато. Користуватися ними було досить просто: якщо затиснути волосок пінцетом зубчиком вниз, то отримаєте поглиблення, а якщо проштовхнути його вгору, то отримаєте шишку. Звичайно, пінцет коштував дуже дорого, тому наші дівчата використовували інші способи, і вони були досить практичними. Перший і досить ефективний спосіб - звичайні коси (навіть на короткій стрижці).

З таким природним локоном вранці потрібно було лише підняти волосся. Другий спосіб вимагав невеликих зусиль і підходив для волосся, які швидко обертаються. Волосся змащували настоянкою насіння льону, стискали між пальцями, утворюючи хвилю. Зачіску закріплювали водою з цукром. Цукрова вода фактично замінила сучасний лак для нігтів. Також щипці, або щось на них схоже, виготовляли місцеві майстри-ковалі. Такі щипці нагрівали на вогні і ретельно закручували ними волосся. Професійні щипці були тільки в перукарнях. Коштувала така зачіска дорого².

Не всі могли одягатися по моді, але прагнення до змін було помітно практично скрізь. Глибоко віруючі жінки та дівчата, боячись суду, стримували свої модні пориви. Коли мова заходить про зовнішній вигляд короткої стрижки, є ще один ключовий фактор. Жінки, які були сестрами милосердя, почали стригтися під час Першої світової війни. Коротко стрижуть через непрактичність і педантичність. Епідемія висипного тифу, яка була викликана тривалими

¹ История советской моды. Часть первая - 1920-е //Casual – женский журнал о моде, стиле и красоте.

² Здатни С. Стрижка под мальчика и свободная женщина: идеология и эстетика женской прически // Теория моды. 2007. № 4. С. 111.

бойовими діями і охопила переважно військовослужбовців, охопила мирне населення. Поступове матеріальне поліпшення і перебудова - адже вони породили революційну моду, яка спочатку найсильніше проявилася в селі.

З поліпшенням матеріального становища і появою нових модних тенденцій жінки стали приділяти все більше уваги модним журналам. Журнал слідкував за новинками світової моди та дизайну житла, давав читачам поради щодо стилю та оздоблення житла, гармонійного поєднання сучасних тенденцій та української народної традиції, розвитку українського стилю в побуті. Таким чином, закінчення великої війни, зміна соціальних ролей у суспільстві, емансипація жінок, популярність спорту, танців і дозвілля окреслили нову епоху та її революційну моду ХХ століття. Одяг став більш зручним і, незважаючи на деякі стереотипи, мода торкнулася всіх, навіть тих, хто не сприймав її всерйоз.

Наприкінці 1920-х разом із падінням престижу шкіряної куртки - соціально значущого атрибута періоду Громадянської війни та елемента світової мілітарі-моди - коротка жіноча стрижка в СРСР втратила популярність. А в 1930-х - на початку 1940-х владні та ідеологічні уявлення про зовнішній вигляд радянської людини почали набувати рис гламурності. Певною мірою це стосувалося і зачісок. Одна працівниця згадувала, що в середині 1930-х років жінкам, які збиралися на урочистий вечір у Кремлі з нагоди святкування 8 березня, було дано вказівку з'явитися на бенкет «не нігілістками <...> з короткою стрижкою, а виглядати жінками, і щоб убрання було відповідним»¹.

¹ Здатни С. Стрижка под мальчика и свободная женщина: идеология и эстетика женской прически // Теория моды. 2007. № 4. С. 101.

ВИСНОВКИ

Суперечки про те, який вигляд має мати людина нової епохи, почалися в радянській пресі та публіцистиці з початку 1920-х років і не вщухали аж до кінця 1930-х. У цей період радянська мода пройшла період становлення і формування. Від революційного аскетизму до сталінського «великого стилю». У розробці одягу «для народу» брали участь навіть ті, хто був далекий від моди. Наприклад, нарком освіти А. Луначарський. Відмова від буржуазних пережитків - головне для посткапіталістичної ери. На зміну розкоші та витіюватості прийшла стриманість, лаконічність силуету. Практично повна відсутність декору: краватки, банти, рюші канули в минуле.

Проте загальносвітові тенденції не обійшли СРСР стороною. У моду увійшли короткі стрижки з завитими локонами, безформні прямі сукні із заниженою талією в стилі «чарльстон», капелюшки, вуаль, рукавички, а також хвороблива худорба. Бажаючи бути схожими на актрис німого кіно, деякі дами перетягували груди бинтами, намагаючись приховати округлі форми. Жінки заявляли про рівні права з чоловіками. В ідеології нового часу - не «леді», а «друг і товариш».

Приталений силует повернувся в 1930-ті. Жінки припинили наслідувати чоловіків і носили ситцеві сукні та спідниці до коліна або до підлоги. Одяг знову прикрашали рюшами та воланами. Емансипована і зухвала «непманша» поступилася місцем розсудливій радянській трудівниці. Заможні чоловіки, які розбагатіли в період НЕПу, у 1920-ті, як і жінки, дозволяли собі елементи буржуазності. Костюми-візитки на одному гудзику, куртки з бобрика, штани-галіфе або вузькі укорочені «оксфорди», капелюхи-циліндри, модні черевики «джиммі» - ось вигляд міського денді. Але більша частина населення до цього ставилася скептично, як і союзна преса. У 1930-ті - згорання НЕПу, колективізація та індустріалізація. На перший план виходить образ радянського трудівника, якому немає потреби самовиражатися за рахунок одягу. Та й

припинення вільної торгівлі позбавляло права вибору. Якщо в 1920-ті виділятися було припустимо, то в наступному десятилітті одяг дедалі більше уніфікувався. Купівля готового одягу до революції вважалася долею нижчих класів. Привілейовані верстви суспільства віддавали перевагу речам, зшитим на замовлення. У період НЕПу вперше після революції з'явилася можливість одяг купувати, і це вже не вважалося непристойним.

Модні журнали пропонували готові викрійки для самостійного пошиття. Радянські жінки пускали в хід усе, що було під рукою: фіранки, простирадла, скатертини, покривала, головні хустини, рушники і солдатське сукно. У 1930-ті дефіцит тканин лише посилювався. Розвиток легкої промисловості не був тоді пріоритетом. Радянські модельєри-конструктори намагалися компенсувати це складним принтом. Крім гороху, квітів і клітинки, на тканинах друкували серп і молот, трактори, сівалки, заводи. Але незабаром це визнали «опошлюванням» ідеалів революції. Символом жіночої моди 1930-х стала сукня з крпедешину в дрібну квітку.

Перехід від 1920-х до 1930-х років можна вважати періодом становлення радянської ідеології: саме в цей час вона складається у всеосяжну систему, захоплюючи також і приватний простір. У радянській культурі зламу 1920-1930-х років співіснували принаймні два соціокультурні типи: «об'єкти окультурення» (селяни та городяни в першому поколінні), а також носії та транслятори «модерних» культурних норм, що існували раніше. Політизація дискурсу про моду і гігієну полягала у спробі поєднати і примирити два взаємовиключні розуміння моди, що склалися в радянській культурі цього періоду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Акимова В. Культурность и опрятность // Искусство одеваться. 1928. №1. С. 6.
2. В чем красота // Работница. № 37. 1927. С. 15.
3. Виноградов И. О социалистической красоте // Литературный современник. № 11. 1935. С. 172–173.
4. Виставка моделей одягу // Комуніст. 1935. 18 березня. С. 4.
5. Годовой отчет Харьковского областного треста жировой парфюмерно-косметической промышленности «ХАРЖЕТ» за 1934 год. Харьков: Профиздат, 126 с.
6. Делегатка. 1928. № 19.
7. Жаров А. Мы лик красоты чужой не называем красотой // Женский журнал. 1926. №7. С. 6.
8. Журнал для женщин. 1926. №2. С. 20
9. Задачи «Женского журнала» // Женский журнал. 1926. № 1. С. 1.
10. Ильф И., Петров Е. Двенадцать стульев. Харьков: Фолио, 2009,
11. Искусство одеваться. 1928. № 4. С. 17.
12. Искусство одеваться. 1928. № 4. С. 16.
13. Искусство одеваться. 1928. № 6. С. 2.
14. Искусство одеваться. 1928. № 7. С. 5.
15. Ивасенко Р.В. Как самой шить // Рабочая семья. 1925. № 5., 1927.
16. Инбер В. На Волосине от истины // Женский журнал. 1926. №2. С. 17.
17. Инбер В. Парижские письма // Искусство одеваться. 1928. №10. С. 16.
18. Казанцева В. Советская мода. Искусство одеваться. 1928. №3. С. 6.
19. Кірсанова К. Повна рівність жінок в СРСР. К., 1937. С. 10.
20. Коллонтай А. Классовая война и работница // Коммунистка. 1920. № 5. С. 5.
21. Кооперация и торговля // Работница. № 35. 1927. С. 14.
22. Мода и революция // Журнал для женщин. 1926. №2. С. 20.

23. Модели для индивидуальных заказов. Москва, Ленинград: Трест Москвошвей и Ленинградодежда, 1933 – 1934, 164 с.
24. Модели женского платья. Ленинград: Редизд. Бюро ЛОУЛП, 1933, 201 с.
25. Об очередных задачах партии по работе среди крестьянок // О партийной и советской печати, радиовещании и телевидении : [сб. документов и материалов]. Москва: Мысль, 1972. С . 141-142.
26. От редакции // Работница. 1923. № 1. С . 1.
27. Парижские письма // Искусство одеваться 1928 №1. С.16
28. Парижские письма // Искусство одеваться 1928 №4. С.17.
29. Парижские письма // Искусство одеваться 1929. №3, С.15
30. Первая фабрика Мосбелья получает негодную ткань // Легкая индустрия. 1934. 8 июля. С. 4.
31. Создать очаг нового ассортимента в трикотаже // Легкая индустрия. 1934. 6 июля. С. 3.
32. Союзова Л. Жизнь в городе // Искусство одеваться. 1928. № 1. С. 6.
33. Сургучева А. Своими руками // Искусство одеваться 1928. № 1. С. 6.
34. Талон индпошиву // Комуніст. 1935. 20 жовтня. С. 3.
35. Фимова Е. Переходные годы девушки // Делегатка. 1929. №8. С. 17.
36. Березина З. Жінки Радянської України – активні будівники комунізму. Київ: Промінь, 1954. 112 с.
37. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України. 1884-1939. Київ: Либідь, 1995. 424 с.
38. Бородина А., Бородин Д. Баба или товарищ? Идеал новой советской женщины в 20–30-х годах. http://www.a-z.ru/women_cd1/html/borodini.htm
39. Венгерська В. О. Журнали мод як віддзеркалення соціальної стратифікації радянського суспільства // Сторінки історії : збірник наукових праць. 2019. Вип. 48. С. 207-223.
40. Волков В. Концепция культурности 1935-1938 гг. Советская цивилизация и повседневность сталинского времени // Социологический журнал. 1996. №1-2. С. 194-220.

- 41.Вороніна М. Жіноче питання в Донбасі та феномен Паші Ангеліної (20–30-ті рр. ХХ ст.). // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія»/ Харківський національний університет імені Г. С. Сковороди. Вип. 33. Харків, 2008. С. 147 –153.
- 42.Воячкова Г. Движение – залог здоровья и красоты женщины. 2-е изд. М., 1962. 113 с.
- 43.Гогохія Н. Жінка у радянському соціокультурному просторі 1930-х рр.: гендерний аспект урбанізації // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. 2004. №. 5. С. 378–379.
- 44.Гурова О. Продолжительность жизни вещей в советском обществе: заметки по социологии нижнего белья // Неприкосновенный запас. 2004. №2. С. 105-138.
- 45.Гусарова К. «Я никогда не увлекалась косметикой»: советский опыт искусственной красоты // Неприкосновенный запас: дебаты о политике и культуре. 2007. №5. С. 68-92.
- 46.Дзеконьска-Козловска А. Женская мода ХХ века. Москва: Легкая индустрия, 1977, 236 с.
- 47.Жінки Радянської України – активні будівники комуністичного суспільства. – Київ: Вид-во політ. літ-ри України, 1974, 29-30.
- 48.Жіночі виміри минулого: уявлення, досвіди, репрезентації / ред. О. Кісь. Львів: Центр міської історії; Інститут народознавства НАН України, 2023. С. 8.
- 49.Здатни С. Стрижка под мальчика и свободная женщина: идеология и эстетика женской прически // Теория моды. 2007. № 4. С. 83–118.
- 50.Ігнатенко І., Оприско О. «Ідеальна жінка»: Уявлення про жіночу красу в СРСР у 1920–1930-ті роки // Етнічна історія народів Європи. Випуск №42. С. 178-183.
- 51.Кірсанова К. Повна рівність жінок в СРСР. К., 1937. 197 с.

52. Кісь О. Повертаючи власне минуле: жіноча історія як джерело сили для сучасного жіночого руху в Україні // Міжнародний жіночий день – історія у фотографіях. К., 2010. С. 10-25.
53. Кісь О. Рецепція радянської влади і незалежності в усних автобіографіях жінок України // Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник. Вип. 11–12. Харків, 2008. С. 17–28.
54. Кобченко К. Емансипація по-радянськи: жінки в фізичній культурі та спорті в СРСР у 1920–1930 рр. // Українознавчий альманах. 2010. Вип. 4. С. 106 – 115.
55. Козлова Т., Ильичева Е. Стиль в костюме XX века. Учебное пособие для вузов. 2003.
56. Корнієнко О. В. Феномен моди: державна політика та повсякденне життя в Українській РСР (1956-1985 рр.): дис. ... канд. іст. наук. Київ, 2020. 384 с.
57. Кульчицький Станіслав. Голод-геноцид 1932–1933 рр. в Україні. Київ: Інститут історії України, 2006.
58. Курій Г.М. Радянські жінки-активні будівники комунізму. Київ: Вид-во «Радянська Україна», 1975. 48 с.
59. Лабур О. «Нова жінка»: унормовані образи жінки-суспільниці і жінки-трудівниці в радянській літературі України 1920–1930-х років // Краєзнавство. 2010. № 3. С. 205-213.
60. Жарова Л. Економіка краси та її мільярди <https://genderindetail.org.ua/season-topic/tema-sezonu/ekonomika-krasi-ta-ii-milyardi-134156.html>
61. М'якоход Л. Жіноча мода в УРСР періоду хрущовської «відлиги» за матеріалами журналу «Радянська жінка» // Гілея. Вип. 49 (№ 7). Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки. К., 2011. С. 153–156.
62. Маркова С. «Жіноче питання» як фактор розширення соціальної бази радянської влади (20–30-ті роки ХХ ст.) // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Вип. XXVII. 2009. С. 192–193.

63. Мішакова О. Радянська жінка в Великій Вітчизняній війні. Київ: Думка, 1944. 236 с.
64. Москалець В. «Штучна краса»: використання косметики в Галичині на початку ХХ століття // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / [наук. ред. М. Примич]. Т. 3: Зрілість. Жіноцтво. Жіноча субкультура. Київ: Гендер в деталях, 2012. С. 307–332.
65. Музичка М. Образ ідеальної домогосподарки в СРСР // Історична правда. <http://www.istpravda.com.ua/research/2011/01/16/15369/>
66. М'якоход Л. О. Образ жінки періоду хрущовської "відлиги" на сторінках журналу "Радянська жінка" // Наука. Релігія. Суспільство. 2011. № 2. С. 83–87.
67. Глушко Ю. Основні тенденції розвитку моди радянської України 20-30-х рр. ХХ. ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2016. Вип. 45. С. 207-211.
68. Нова Хата або журнал для інтелігентного жіноцтва. URL: <https://photo-lviv.in.ua/nova-hata-abo-zhurnal-dlya-inteligentnogo-zhinocztva/> (дата звернення: 20.09.2023)
69. Скубій І. Кожній дівчині хочеться одягтися гарно та модно»: краса та жіноче споживання в ранньорадянській Україні. URL: <https://uamoderna.com/md/zhinki-spozhivachki-u-miskomu-prostori-radyanskoi-ukraini-1920-1930-x-rokiv-mizh-ideologiyu-ta-povsyakdennim-zhittiam/> (дата звернення: 20.09.2023)
70. Стяжкіна О. «Радянська жінка» і «лірична героїня»: Створення стереотипів в українській літературі 50–90-х років // Наукові праці. Збірник. Т.10: Історичні науки. Миколаїв, 2001. С. 146.
71. Стяжкіна О. Жінки в історії української культури другої половини ХХ століття. Монографія. Донецьк, 2002. 270 с.

- 72.Суковата Виктория. Гендерная идентичность и конструирование памяти кризисных моментов истории: женские стратегии выживания // Социология: Теория, методы, маркетинг. 2009. № 2. С. 68-89.
- 73.Тканко З. О. Мода в Україні ХХ століття. Львів: Вид-во «АРТОС», 2015. 236 с.
- 74.Торстейн Веблен. Теория праздного класса. Москва: Прогресс, 1984. 354 с.
- 75.Українські жінки у горнилі модернізації / Ред. О. Кісь., Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 302 с.
76. Bingham N. En(Gendering) Policy: Gender Policies in Former Soviet Republics. Louisiana State University, 2012. P.23-24.
- 77.Fitzpatrick S. Everyday Stalinism: ordinary life in extraordinary times: Soviet Russia in the 1930s. New York and Oxford: Oxford University Press, 1999.
- 78.Frunk N. Introduction: Women and Post/Communism // Gender politics and Post-Communism; Lapidus G. Women in Soviet Society: Equality, Development and Social Change. Berkeley, Los Angeles and London: Berkeley University Press, 1978.
- 79.Goldman W. Women, Abortion, and the State, 1917–36 // Russia's women: accommodation, resistance, transformation/ edited by Barbara Evans Clements, Barbara Alpern Engel, Christine D. Worobec. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press, 1991.
- 80.Gradskova Julia. Soviet People with Female Bodies: Performing Beauty and Maternity in Soviet Russia in the mid 1930–1960s. Stockholm: Stockholm University, 2007.
- 81.Gradskova Julia. Soviet People with Female Bodies: Performing Beauty and Maternity in Soviet Russia in the mid 1930–1960s. Stockholm: Stockholm University, 2007.
- 82.Gronow, Jukka. Caviar with Champagne: Common Luxury and the ideals of the good life in Stalin's Russia. Berg, 2003.
- 83.Hoffman D. L. Mothers in the Motherland: Stalinist pronatalism in its pan-European context // Journal of social history. 2000. № 1. P. 35–54.

84. Nicolas Werth, *Food Shortages, Hunger, and Famines in the USSR, 1928–33. Communism and Hunger. The Ukrainian, Chinese, Kazakh, and Soviet Famines in Comparative Perspective*. Ed. Andrea Graziosi and Frank E. Sysyn. Edmonton, Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2016. P. 16.
85. Svetlana Boym, *Common Places. Mythologies of Everyday Life in Russia*. Cambridge: Harvard University Press, 1994.

РЕЗЮМЕ

Актуальність дослідження полягає у тому, що мода є одним з елементів конструювання ідентичності «Homo soveticus». Створення нової радянської жінки передбачало переосмислення її соціальних функцій в бік їх розширення. Радянська влада активно залучала жінок до політичної та виробничої діяльності. Разом з новими соціальними функціями відбувалось вироблення нових стандартів краси. Радянський одяг мав бути зручним та функціональним, скромним та елегантним водночас. Мета роботи полягає у тому, щоб проаналізувати становлення і розвиток жіночої моди в УРСР у 1920-1930-ті рр. У роботі проаналізовано еволюцію радянської політики щодо формування нової жінки; виявлено особливості образу нової радянської жінки у 1920-1930-ті рр.; досліджено образи жінки-модниці в періодичних виданнях УРСР; проаналізовано специфіку функціонування індустрії краси в УРСР, розвиток моди на зачіски та аксесуари.

SUMMARY

The relevance of the study lies in the fact that fashion is one of the elements of the construction of the identity of “Homo soveticus”. The creation of a new Soviet woman implied a rethinking of her social functions in terms of their expansion. The Soviet government actively involved women in political and industrial activities. Along with new social functions, new standards of beauty were developed. Soviet clothing had to be comfortable and functional, modest and elegant at the same time. The purpose of the paper is to analyze the formation and development of women's fashion in the Ukrainian SSR in the 1920s and 1930s. The paper analyzes the evolution of Soviet policy on the formation of a new woman; identifies the peculiarities of the image of a new Soviet woman in the 1920s and 1930s; examines the images of women fashionistas in periodicals of the Ukrainian SSR; analyzes the specifics of the functioning of the beauty industry in the Ukrainian SSR, the development of fashion for hairstyles and accessories.